

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра теорії і методики викладання
природничих дисциплін

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Тема: ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ
СТАРШОЇ ШКОЛИ

Виконав:

Кмець Дмитро Ігорович
Спеціальність 014 Середня освіта
Предметна спеціальність 014.05 Середня освіта
(Біологія та здоров'я людини)
Освітня програма «Середня освіта
(Біологія та здоров'я людини та природознавство)»

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук,
доцент Хлонь Н.В.

Допущено до захисту
« ___ » _____ 20__ р.

Завідувач кафедри

(підпис, ініціали, прізвище)

Дата захисту: « ___ » _____ 20__ р.

Оцінка _____

Підписи членів ЕК:

Глухів 2025

Анотація
на магістерську роботу
здобувача Кмеця Дмитра Ігоровича
спеціальність 014 Середня освіта, ОПП «Середня освіта (Біологія та здоров'я
людини та природознавство)»
«Формування еколого-правової культури учнів старшої школи»

У роботі теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено методичні підходи до формування еколого-правової культури під час вивчення біології і екології в 11 класі на основі впровадження елементів проблемного навчання, технології розвитку критичного мислення, задач еколого-правового змісту, вправ з аналізу екологічних ситуацій. Проаналізовано психолого-педагогічну та методичну літературу з досліджуваного питання; схарактеризовано складники еколого-правової культури учнів 11 класу, визначено критерії та рівні її сформованості. Розроблено методику використання зазначених методів та методичних прийомів в процесі вивчення тематичного розділу «Сталий розвиток та раціональне природокористування»

Зазначено, що ці інноваційні підходи активізують освітній процес та позитивно впливають на формування еколого-правової культури учнів під час вивчення біології і екології. Здійснено тематичне планування розділу із зазначенням змісту складників еколого-правової культури та методів і методичних прийомів їх формування. Представлено результати експериментального дослідження, яке показало дієвість розробленої методики.

Abstract
for the master's thesis
of the applicant Dmytro Ihorovych Kmets'
specialty 014 Secondary education, OPP "Secondary education (Biology and
human health and natural science)"
"Formation of environmental and legal culture of high school students"

The work theoretically substantiated and experimentally verified methodical approaches to the formation of ecological and legal culture during the study of biology and ecology in the 11th grade based on the introduction of elements of problem-based learning, technology for the development of critical thinking, problems of ecological and legal content, exercises on the analysis of ecological situations.

The psychological-pedagogical and methodical literature on the researched issue was analyzed; the components of the environmental and legal culture of the 11th grade students are characterized, the criteria and levels of its formation are determined. The method of using the specified methods and methodological techniques in the process of studying the thematic section "Sustainable development and rational nature management" has been developed

It is noted that these innovative approaches activate the educational process and have a positive effect on the formation of the environmental and legal culture of students in the process of studying biology and ecology. The thematic planning of the section was carried out, indicating the content of the components of ecological and legal culture and the methods and methodical techniques of their formation. The results of an experimental study, which showed the effectiveness of the developed methodology, are presented.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	
1.1. Формування еколого-правової культури учнів старшої школи у вітчизняній педагогічній теорії та практиці.....	10
1.2. Функції, структура та зміст компонентів еколого-правової культури учнів профільної школи.....	14
1.3. Критерії, показники та рівні сформованості еколого-правової культури старшокласників.....	19
Висновки до першого розділу.....	23
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ І ЕКОЛОГІЇ	
2.1. Психолого-педагогічні умови формування еколого-правової культури учнів профільної школи.....	24
2.2. Методичні підходи до формування еколого-правової культури старшокласників на уроках біології і екології.....	28
Висновки до другого розділу.....	43
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ 11 КЛАСУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ І ЕКОЛОГІЇ	
3.1. Організація та проведення дослідно-експериментальної роботи.....	44
3.2. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	56
Висновки до третього розділу.....	64
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку суспільства актуальною залишається проблема формування особистості, здатної обирати конструктивну поведінку, керуючись правовими нормами, що забезпечують гармонізацію людини і суспільства. Розвиток правової держави і зміцнення національної злагоди в Україні ініціюють розвиток високої правової культури, спрямованої на виховання неухильної поваги до закону, принципу верховенства права і суду, доброчесності та сумлінності як переважної моделі соціальної поведінки. Це стає можливим лише через подолання правового нігілізму в суспільстві, який перешкоджає остаточній трансформації України в сучасну цивілізовану державу. Очевидним є те, що рівень правової культури напряду залежить від рівня освіти, досягнень у розвитку права й держави, культурних традицій, цінностей у житті суспільства, соціальної активності людини. Тому правова культура особистості та рівень правового виховання суспільства є невід’ємними складовими, які сприяють розвитку правової та демократичної держави.

Еколого-правова культура є однією з складових правової культури і являє собою соціально-значущі, врегульовані нормами права способи діяльності особистості у сфері пізнання і впливу на природу. У свою чергу еколого-правова культура є складовою екологічної культури особистості, формування якої визначено як результат екологічної освіти і виховання учнів профільної школи. Таким чином, формування еколого-правової культури старшокласників є однією з ланок загальної системи екологічної освіти і виховання молоді.

У структурі еколого-правової культури, як особистісного утворення, можна виділити такі складові компоненти:

❖ когнітивний – знання в галузі екологічного права, еколого-правовий світогляд, еколого-правове мислення;

❖ мотиваційно-ціннісний – переконання діяти тільки в рамках закону, віра в силу та справедливість закону, повага до закону, усвідомлення культурної цінності екологічного права;

❖ діяльнісний – свідомо форма активності особистості, яка відповідає системі правових норм охорони природи.

У сучасній педагогічній науці питанням змістового наповнення й організації громадянського і правового виховання школярів присвячено праці В. Антонова, Е. Каширцевої, Т. Коршунової, А. Нікітіна, Я. Соколова та ін.

Дослідження проблем екологічної освіти учнів було об'єктом наукових пошуків Н. Бібік, Т. Байбари, В. Бондаря [5], В. Вербицького [6], Н. Коваль, В. Онопрієнко, О. Пометун, Г. Пустовіт [36], О. Савченко. Проблема безперервності та наступності екологічної освіти і виховання в системі ЗЗСО – ЗВО розглядалась у доробках І. Кореневої [27; 37; 38], В. Самілик [38], С. Рудишина [37; 38], М. Хроленко [43]. Теоретичні засади формування екологічної культури школярів розглядалися в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців: С. Бондар, А. Маркової, Дж. Равена, А. Хуторського, О. Царенко, І. Ящук. Основні методичні підходи до формування екологічної культури здобувачів освіти в закладах загальної середньої освіти та її сутності визначено в працях О. Гуренкової, С. Жданової, Н. Пустовіт, Л. Руденко, Л. Титаренко.

Однак, як засвідчив теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, проблема формування еколого-правової культури старшокласників не була предметом спеціального педагогічного дослідження, отже, потребує вивчення. Вищезазначене визначило актуальність обраної теми дослідження.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці методики формування еколого-правової культури в учнів 11 класу в процесі навчання курсу «Біологія і екологія».

Для досягнення означеної мети сформульовано такі **завдання**:

1. Проаналізувати проблему формування еколого-правової культури в учнів профільної школи в психолого-педагогічній літературі.
2. Виявити та теоретично обґрунтувати психолого-педагогічні умови формування еколого-правової культури в учнів 11 класу в процесі вивчення курсу «Біологія і екологія».
3. Розробити методичні підходи до формування еколого-правової культури в учнів 11 класу на уроках з курсу «Біологія і екологія».
4. Експериментально перевірити результативність методики формування еколого-правової культури в учнів 11 класу в процесі навчання курсу «Біологія і екологія». На основі отриманих даних експериментального дослідження сформулювати відповідні висновки.

Об'єкт дослідження: процес екологічної освіти і виховання на уроках біології і екології в старшій (профільній) школі.

Предмет дослідження: засоби, методи, прийоми педагогічних технологій формування еколого-правової культури в учнів 11 класу в процесі навчання курсу «Біологія і екологія».

Гіпотеза дослідження: ґрунтується на припущенні, що впровадження елементів проблемного навчання, технології розвитку критичного мислення, задач еколого-правового змісту, вправ з аналізу екологічних ситуацій під час вивчення біології і екології в 11 класі сприятимуть ефективному формуванню еколого-правової культури старшокласників.

Методи дослідження:

теоретичні: аналіз та узагальнення психолого-педагогічної, методичної літератури для визначення актуальності досліджуваної проблеми, узагальнення, прогнозування ефективних форм, методів, технологій і засобів їх реалізації;

емпіричні: анкетування, тестування, бесіди, аналіз учнівських робіт для діагностування рівнів сформованості еколого-правової культури; педагогічне спостереження за освітнім процесом; педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний);

статистичні: описова статистика; методи математичної статистики для кількісного аналізу результатів дослідно-експериментальної роботи, виявлення суттєвості розбіжностей показників сформованості еколого-правової культури в експериментальному та контрольному класах.

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні методичних підходів до формування еколого-правової культури під час вивчення біології і екології в 11 класі на основі впровадження елементів проблемного навчання, технології розвитку критичного мислення, задач еколого-правового змісту, вправ з аналізу екологічних ситуацій. Розроблена методика використання зазначених методів та методичних прийомів в процесі вивчення тематичного розділу «Сталий розвиток та раціональне природокористування».

Практичне значення полягає в розробці задач еколого-правового змісту, вправ з аналізу екологічних ситуацій та впровадженні в практику вивчення курсу системи інтегрованих завдань, спрямованих на здобуття знань в галузі екологічного права, розвиток критичного мислення, формування навичок оцінювання впливу людини на якість довкілля та діяльності в межах правових норм.

Апробація роботи: основні теоретичні і практичні результати проведеного дослідження представлені в публікаціях матеріалів науково-практичних конференцій.

Кмець Д. І. Екологічна криза воєнного часу. *Студентський науковий вимір проблем природничо-математичної освіти в контексті інтеграції України до єдиного європейського і світового освітнього простору*: збірник наукових праць студентів VI Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції Альманах «QN» (Глухів, 16-17 травня 2024 р.). Випуск 14. Глухів, 2024. С. 224–229.

Кмець Д. І. Еколого-правова культура як складова частина екологічної культури старшокласників. *Наука та освіта в умовах війни: Глухівський НПУ ім. О. Довженка*: матеріали звітної науково-практичної конференції

викладачів, докторантів, аспірантів та молодих учених, здобувачів вищої та фахової передвищої освіти. Глухів, 2024.

Хлонь Н.В., Кмець Д. І. Природа як засіб відновлення психологічних сил. *Психологія і соціальна робота у XXI столітті: II Міжнародний науково-практичний форум*. Полтава, 20–22 листопада 2024 року.

РОЗДІЛ 1 ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Формування еколого-правової культури учнів старшої школи у вітчизняній педагогічній теорії та практиці

Однією з головних умов існування суспільства в умовах сталого розвитку є дотримання членами цього суспільства норм права, які регулюють поведінку і взаємини між індивідами, між особистістю та соціумом. Людина як особистість формується та існує в системі суспільних відносин, будучи соціальною істотою, для якої характерні цілеспрямованість і самоконтроль [9].

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури засвідчив, що формування еколого-правової культури школярів більшістю науковців розглядається як складник екологічної освіти і виховання. Під екологічною освітою розуміють «...цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури, як складової системи національного і громадського виховання всіх верств населення України» [26]. Мета і завдання екологічної освіти і виховання учнів старшої (профільної) школи визначені в базовому документі – Концепції екологічної освіти України. В ній зазначено, що це: «формування особистості з новим, екоцентричним типом мислення й свідомості, високим ступенем екологічної культури. Завдання цієї освіти – сформувати систему знань, поглядів і переконань учнів, які забезпечуватимуть громадську відповідальність за стан навколишнього середовища, як основу існування держави, готовність його поліпшувати шляхом прийняття необхідних екологічно грамотних рішень на основі нового стилю мислення і життя у злагоді з природою. Ця провідна ідея має розвиватися від початкової освіти до закінчення школи [26]. Виходячи із змісту даного документу, передбачається формування певних еколого-правових знань в учнів, оскільки без них не можна сформувати громадську

відповідальність та здатність до прийняття екологічно грамотних рішень. Однак питання еколого-правової освіти і виховання школярів у даній Концепції не визначені.

Протягом більш ніж двадцяти років, які пройшли після прийняття Концепції, виник значний розрив між встановленими вимогами щодо забезпечення екологічної освіти та вимогами сьогодення.

Сьогодні проблемі екологічної освіти в усьому світі приділяється велика увага. В освітніх закладах країн Євросоюзу та США основи екологічних знань викладаються всім, починаючи з дитячого віку в школах та університетах, на різних семінарах і курсах членами екологічних громадських організацій, природоохоронними закладами. У більшості країн світу екологія стала обов'язковою дисципліною в усіх школах і закладах вищої освіти. Екологічна освіта визнана одним із найважливіших пріоритетів ЮНЕСКО, Національної доктрини розвитку освіти України XXI століття, інших основоположних документах світового та національного рівня [12].

Аналіз визначень поняття «екологічна освіта», які сформульовані у працях Н. Бердоус [3], В. Вербицького [6], М. Дробнохода [10], О. Колонькової [25], І. Кореневої [27, 37, 38], С. Лебідь [28] В. Самілик [38], С. Рудишина [37; 38], М. Хроленко [43], показав, що спільним у них є формування екологічної культури.

У сучасній педагогічній літературі ми не знайшли єдиного трактування даного поняття, але, спираючись на наукові праці Г. Білявського [4], О. Бондар, О. Єресько [5], І. Мороза [14], І. Лозовської [29] Г. Пустовіта [36], Т. Юркової [44] зупинились на наступному: «екологічна культура передбачає наявність у людини певних знань та переконань, готовність до діяльності, а також її практичних дій, які узгоджуються з вимогами дбайливого ставлення до природи і повинні спиратися на знання про систему норм і правил ставлення до природи, вміння та навички щодо її вивчення та збереження» [44 с. 8].

Ю. Харкавлук відзначає, що «екологічна культура» є інтегральною

категорією, що складається із цілої низки елементів. У її структурі можна виокремити щонайменше кілька органічних складових: когнітивний, емоційно-естетичний, ціннісний, правовий та діяльнісний [42]. Таким чином, складником екологічної культури є еколого-правова культура.

Еколого-правова культура – це соціально-значимий, врегульований нормами права спосіб діяльності особистості у сфері пізнання і впливу на природу, що включає ефективну охорону та раціональне використання природних ресурсів, у динамічному зв'язку з її результатами, конкретизованих в цінностях, еколого-правових нормах і способах освоєння людьми цих норм. Можемо зазначити, що еколого-правова культура є поняттям, що не набуло чіткої дефініції та загально усталеного значення. Однак переважна кількість науковців виокремлює три складники, що розкривають зміст цього поняття, а саме:

- ❖ сукупність сформованих в особистості морально-правових знань (когнітивний компонент);
- ❖ відповідний рівень екологічно-правової свідомості (мотиваційно-ціннісний компонент);
- ❖ відповідний запас практичних умінь та навичок у сфері природоохоронної діяльності (діяльнісний компонент).

Саме поєднання цих трьох компонент у правовому контексті визначає шляхи формування еколого-правової культури. Продуктивною в цьому контексті є думка І. Каракаша, який стверджує, що еколого-правова культура відображає свідоме ставлення до еколого-правових норм і способів їхнього освоєння в суспільстві [23, с. 8, с. 430].

Перед сучасними випускниками профільної школи в майбутньому постане проблема аналізу екологічних, правових, природоохоронних, економічних, технічних аспектів взаємодії людини та природи. Саме це покоління буде відтворювати природні та штучні екосистеми, природоохоронні території, долаючи наслідки військових дій. Але не менш важливим буде філософсько-правове осмислення місця людини в природі, їх

взаємодії та взаємозв'язків у контексті еколого-правової культури. Етично-юридичний вимір, соціально-правова оцінка взаємовідносин людини та природи набувають особливої значущості. Позаяк здійснити «екологічну трансформацію» не лише свідомості, але й всієї життєдіяльності соціуму неможливо без морально-етичних та юридично-правових чинників [42].

Таким чином, усебічний розвиток різних напрямів екологічної культури неможливо уявити без розвитку тих ідей, які закладаються вченими-представниками різних галузей знань у правила поведінки людини і людського суспільства для гарантування безпечного життя майбутнім поколінням людей на Землі.

Еколого-правова культура формується в процесі здійснення еколого-правової освіти та еколого-правового виховання.

Еколого-правова освіта – це психолого-педагогічний процес впливу на людину, процес засвоєння еколого-правових знань, навичок, умінь з метою формування теоретичного рівня екологічної правосвідомості особи, що дає змогу розуміти та давати оцінку уявленням про взаємозв'язки в системі «людина-природа» [34].

Еколого-правове виховання є систематичним і послідовним впливом на свідомість людини і суспільства з метою формування поваги до еколого-правових норм і формування переконань у необхідності дотримання їх вимог у процесі взаємодії з природним середовищем.

Особистість, в якій сформована еколого-правова культура, забезпечує виконання обов'язкових приписів і заборон, закріплених нормами екологічного законодавства й екологізованими нормами. Адже законодавство є своєрідним показником досягнень еколого-правової культури, тому особливо високі вимоги ставляться до його вдосконалення на шляху формування правової держави [1 с. 71].

Проблема формування еколого-правової культури розглядалась переважно в контексті фахової підготовки правознавців у закладах фахової передвищої та вищої освіти. Еколого-правова культура в правознавстві – це

перш за все важлива гарантія реалізації та захисту громадянами своїх екологічних прав. Переважна більшість визначень даного поняття також сформульована з точки зору юриспруденції. Питання формування еколого-правової культури старшокласників у наукових розвідках учених у галузі педагогіки та методики навчання біології і екології розглядаються доволі фрагментарно або з конкретно галузевих позицій. Це обумовлює необхідність детальнішого аналізу самого поняття «еколого-правова культура учнів старшої школи» та розробку методичних підходів до її формування на уроках біології і екології.

1.2. Функції, структура та зміст компонентів еколого-правової культури учнів профільної школи

На сьогоднішній день, не зважаючи на нормативне закріплення охорони навколишнього природного середовища, не всі мають громадянську свідомість під час використання природних ресурсів. Існує проблема із погіршення ставлення суспільства до навколишнього середовища, природних ресурсів, що є результатом безкарності людства. Природне середовище конкурує із технічним прогресом та результатами винаходів людей за місце у світі та безпечне існування. Увесь цей процес із деградації відносин між суспільством і природою є прямим порушенням норм та вимог Конституції України та законодавства у сфері регулювання охорони навколишнього природного середовища, що відбувається через низку різноманітних екологічних проблем. Для запобігання загостренню екологічної проблеми сьогодення вимагає необхідне підвищення рівня правосвідомості суспільства у сфері екології. Наявність високого рівня екологічної правосвідомості та культури є не лише потребою суспільства, а також вимогою законодавства України [11].

Еколого-правова культура є одним із головних складників екологічної культури та правової культури особистості. Як будь-яка культура, еколого-правова проявляється як матеріальна та як духовна.

Об'єктами матеріальної еколого-правової культури є природні та штучні екосистеми, урбоекосистеми, технічні споруди природоохоронного призначення, об'єкти промисловості.

Духовна еколого-правова культура являє собою систему екологічних та правових знань, умінь, навичок, правових норм, звичаїв і традицій. Всі вони спрямовані на регламентацію взаємин між особистістю і довкіллям на основі етичних та правових норм.

Формою вираження духовної еколого-правової культури є наукові дослідження в галузі екологічного права, природоохоронне законодавство, техніко-юридичні норми (екологічні стандарти, гранично допустимі концентрації, нормативи вмісту шкідливих речовин), екоетичні норми.

Відповідно до визначених компонентів еколого-правової культури, можна виділити її наступні самостійні сторони: еколого-правові знання, еколого-правове мислення, еколого-правовий світогляд, еколого-правова свідомість (екологічна правосвідомість), природоохоронна діяльність.

Основою еколого-правових знань є екологічне право. Екологічне право належить до молодих галузей, однак водночас є прогресуючою галуззю права, що має на меті забезпечення екологічної діяльності держави та захист прав людини на безпечне життя і чисте навколишнє довкілля [11].

Екологічне право є комплексною галуззю права, яка єднає сукупність еколого-правових норм, що впорядковують екологічні відносини з метою більш ефективного використання, відтворення та охорони природних ресурсів, гарантування належного стану навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, здійснення захисту екологічних прав.

Уявлення та поняття про право та правове регулювання різних видів взаємовідносин учні переважно отримують у процесі вивчення курсів «Основи правознавства» в 9 класі та «Громадянська освіта» в 10 класі. Аналіз цих програм засвідчив, що програмою з основ правознавства не передбачено ознайомлення учнів з питаннями екологічного права, хоча і зазначена

наскрізна лінія «Екологічна безпека і розвиток, здоров'я і безпека». Також однією з компетентностей, яка формується в результаті вивчення основ правознавства, вказана екологічна грамотність і здорове життя. Визначені наступні уміння: «розрізняти основні екологічні проблеми та діяти задля їх розв'язання; досліджувати питання охорони довкілля та охорони здоров'я; діяти без шкоди для довкілля й оточення; долучитися до виявлення й розв'язання проблем, пов'язаних зі станом довкілля та сталим розвитком; надавати допомогу собі й тим, хто її потребує; ухвалювати рішення, прогнозуючи наслідки для свого здоров'я, добробуту і безпеки» [31]. Однак у змісті програми правові знання в галузі охорони природи відсутні. Тему з вивчення екологічного права ми знайшли в курсі «Основи здоров'я» 9 класу. Отже, уявлення про екологічне право та його значення в регулюванні взаємовідносин у системі «людина-природа» та «суспільство-природа» може бути певним чином сформоване.

У програмі курсу «Громадянська освіта» для 10 класу наявна тема «Сталий розвиток. Обмеженість ресурсів. Необхідність раціонального та ефективного використання ресурсів. Вплив діяльності людини на довкілля» [8]. І знову не врахована можливість формування еколого-правових знань.

Очевидним є те, що еколого-правові норми впливають на свідомість і поведінку людей, стимулюючи правомірну поведінку, стримуючи або пригнічуючи мотиви, що призводять до скоєння екологічних правопорушень. У праві закладені величезні виховні можливості впливу на свідомість і поведінку особистості. Таким чином, екологічне право виконує ціннісно-нормативну функцію, яка полягає у впливі еколого-правових норм на переконання людини, його орієнтації, установки, почуття і емоції.

Все вищезазначене підкреслює важливість опанування особистістю еколого-правових знань.

Еколого-правові знання за шляхом їх здобуття та значенням можна об'єднати в певні групи.

Емпіричні – елементарні знання про особливості взаємовідносин суспільства та природи, придатність оточуючого середовища для проживання людини, вплив людської виробничої діяльності на навколишнє природне середовище, набуті в процесі самоосвіти, з матеріалів ЗМІ, на основі життєвого досвіду. Ці знання мають, як правило, уривчастий, несистематизований характер, можуть бути логічно неузгодженими і навіть суперечливими.

Теоретичні – сформовані під час освітнього процесу, систематизовані знання про екологічне право, природоохоронні закони та галузі їх застосування.

Конструктивно-творчі знання – є базою для аналізу еколого-правових ситуацій, визначення шляхів розв'язання екологічних проблем на основі екологічного права. Вони забезпечують можливість правильної орієнтації в обставинах і прийняття рішення з врахуванням наслідків екологічно значимої поведінки, оцінки і реакції на них зі сторони держави і суспільства.

Практичні еколого-правові знання – це знання для самостійного спостереження, оцінки та елементарного прогнозу можливих змін навколишнього середовища під впливом виробничої, господарської та іншої антропогенної діяльності та правової оцінки явищ.

Аксіоматичні – знання про повагу до закону, принцип верховенства права і суду, доброчесності та сумлінності як переважної моделі соціальної поведінки.

На основі еколого-правових знань та впливу на емоційну сферу особистості формується еколого-правова свідомість. Еколого-правова свідомість передбачає знання еколого-правових норм, їх розуміння, усвідомлення необхідності їх дотримання. Отже, еколого-правова свідомість (екологічна правосвідомість) являє собою систему еколого-правових поглядів, ідей і уявлень про правове регулювання екологічних відносин, зміст природоохоронного законодавства, його обґрунтованості, справедливості та ефективності правозастосовчої діяльності [34].

Еколого-правова свідомість проявляється в поведінці людей, що відображає:

- ❖ по-перше, характер відношення до екологічного права в цілому;
- ❖ по-друге, сприйняття вимог конкретних природоохоронних норм;
- ❖ по-третє, ставлення до правозастосовних та правоохоронних органів та їхньої конкретної діяльності у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- ❖ по-четверте, ступінь соціально-правової активності особистості в природоохоронній сфері.

Еколого-правові знання та еколого-правова свідомість сприяє формуванню еколого-правового світогляду.

Еколого-правовий світогляд відображає роль довкілля в житті людського суспільства, місце людини у світі, і є сукупністю оцінок, почуттів і орієнтирів, що виражають відношення до діючих еколого-правових норм, які регулюють форми і методи впливу суспільства на природу, і ставлення до самої природи як до об'єкта правової охорони. Формування екологічного світогляду, екологізація суспільної свідомості полягає в переосмисленні значення довкілля в житті людського суспільства, місця і ролі людства у світі, еволюції суспільства і природи. Цей процес відбувається у всіх сферах суспільної свідомості і на всіх його рівнях.

Всі зазначені складники еколого-правової культури в комплексі визначають основні її функції: пізнавальну, інформаційну, нормативну, аксіологічну, виховну, світоглядну.

Пізнавальна функція полягає у фіксації в кожному конкретну історичну епоху результатів законотворчої діяльності та розвитку правових відносин між суспільством та довкіллям.

Інформаційна функція виконує передачу накопиченого правового досвіду як за вертикаллю (від попередніх поколінь до нових), так і за горизонталлю (обмін еколого-правовим досвідом між державами).

Нормативна функція еколого-правової культури реалізується за

допомогою певних норм екологічного права, засвоєння яких необхідно кожному для успішної адаптації в суспільстві.

Аксіологічна (оціночна) функція культури виражає якісний стан еколого-правової культури, в якому людина, сприймаючи різні форми ставлення до закону та діяльності в природі, позитивно або негативно оцінює їх.

Виховна функція культури базується на тому, що культура не лише пристосовує людину до певного природного та соціального середовища, вона ще й слугує універсальним чинником саморозвитку людини.

Світоглядна функція проявляється в тому, що вона синтезує в цілісну і завершену форму систему чинників духовного світу особи в галузі ставлення до природи, а саме пізнавальних, емоційних, вольових.

У зв'язку з екологічною кризою, яку спричинила війна, екоцидом, знищенням значної площі природно-заповідного фонду та розробкою нових законів, їх узгодження з нормами міжнародного екологічного права, еколого-правова культура вперше в історії людства виконує нову функцію – самозбереження суспільства.

Здійснений теоретичний аналіз функцій, структури та змісту еколого-правової культури доводить, що вона є складною інтегративною якістю особистості, яка потребує спеціальних методичних підходів до її формування.

1.3.Критерії, показники та рівні сформованості еколого-правової культури старшокласників

Еколого-правова культура старшокласників, як інтегрована якість, формується переважно в процесі вивчення предметів освітньої галузі «Природознавство». Це такі предмети, як біологія і екологія, хімія, фізика, географія. На уроках з цих предметів учні отримують знання про природоохоронне законодавство, окремі закони, дотримання моральних та правових норм відносно довкілля. За результатами досліджень О. Бондар, В. Барановської, О. Єресько, Г. Білявського, Ю. Саталкіна, Н. Пустовіт,

О. Пруцакової, С. Берзіної, О. І. Дутова [5] можемо виокремити критерії, рівні та показники сформованості еколого-правової культури учнів 11 класу.

Рівень еколого-правової культури визначається наступними критеріями:

- ❖ рівнем еколого-правової свідомості;
- ❖ рівнем знань еколого-правових норм, усвідомленням необхідності їх дотримання, ефективним розумінням цього;
- ❖ системою еколого-правових поглядів, уявлень, думок (про зміст природоохоронного законодавства, його досконалість, обґрунтованість, справедливість);
- ❖ ступенем участі в природоохоронних заходах;
- ❖ ступенем дотримання моральних та правових норм у взаємовідносинах з довкіллям;
- ❖ станом еколого-правового виховання і освіти.

Специфіка еколого-правової освіти полягає в тому, що вона повинна базуватися на принципі «випереджаючого відображення». У свідомості людини повинна відбуватись постійна оцінка можливих наслідків втручання в природу як безпосередніх, так і майбутніх, з позицій не тільки добробуту людини, а й гармонізації відносин у системі «суспільство-природа» [34].

Результатом еколого-правової освіти є формування у школярів умінь та навичок сприйняття, відображення та застосування еколого-правових знань, оцінок, регулятивних можливостей природноресурсових та природоохоронних норм.

Завданням еколого-правового виховання є цілеспрямоване формування екологічного стилю мислення, еколого-правової культури, необхідних екологічних, правових, моральних, поглядів на природу і місце в ній людини, правової поведінки та активної екологічної позиції.

Об'єктом еколого-правового виховання є особистість. У процесі власного становлення особистість засвоює соціальні, в тому числі еколого-правові, норми поведінки.

В основу тлумачення критеріїв рівнів сформованості екологічної свідомості ми поклали ті ознаки, які й відображають зовнішні прояви переконань, потреб, мотивів, знань. Отже, нами було виділено такі рівні досліджуваного феномену:

Високий: учень має системні еколого-правові знання; володіє інформацією в галузі екологічного права, що не входять до програмового матеріалу; орієнтується в правовій оцінці екологічних конфліктів та правопорушень; може ефективно застосовувати на практиці набуті знання, вміння, навички в процесі аналізу екологічних ситуацій та подій конфліктного характеру; усвідомлює значущість правових знань у галузі охорони природи; проявляє активну участь у природоохоронній діяльності; визнає цінність природи як одну із пріоритетних, прагне до її збереження та поліпшення ситуації; володіє уміннями самостійного пошуку вирішення питань, пов'язаних з екологічною ситуацією місцевого рівня; вміє організовувати діяльність природоохоронного змісту; поширює серед населення інформацію про дотримання природоохоронних законів.

Середній: учень має вибірково-системні еколого-правові знання; частково володіє інформацією в галузі екологічного права, що не входять до програмового матеріалу; частково орієнтується в правовій оцінці екологічних конфліктів та правопорушень; може застосовувати на практиці набуті знання, вміння, навички в процесі аналізу екологічних ситуацій та подій конфліктного характеру, але потребує додаткової допомоги з боку вчителя та інших учнів, усвідомлює значущість правових знань у галузі охорони природи; бере участь в окремих природоохоронних заходах; визнає цінність природи як одну із пріоритетних, прагне до її збереження та поліпшення ситуації; уміння самостійного пошуку вирішення питань, пов'язаних з екологічною ситуацією місцевого рівня, розвинені не достатньо добре; частково домінує прагматична мотивація у взаємовідносинах з природою.

Низький: еколого-правові знання учня мають локальний характер, характеризуються безсистемністю; відсутня додаткова поінформованість у

галузі екологічного права; застосування еколого-правових знань, умінь та навичок на практиці спостерігаються вкрай рідко; у свідомості переважають прагматичні мотивації; проявляє байдуже ставлення до природоохоронних заходів; бережливе ставлення до природи не прослідковується; уміння самостійного пошуку вирішення питань, пов'язаних з екологічною ситуацією місцевого рівня, мають примітивний характер; не бере участі в організації діяльності природоохоронного змісту.

У процесі еколого-правового виховання формується певна система екологічних цінностей, які визначають бережливе ставлення людини до природи, спонукають її до виконання та застосування еколого-правових норм. Таким чином, перед профільною школою, зокрема під час вивчення біології і екології, виникають завдання еколого-правової освіти та виховання здобувачів освіти. Перехід на нові стандарти профільної школи, застосування компетентнісного підходу в освіті вимагають удосконалення еколого-правової освіти та виховання. Воно має бути спрямовано на вдосконалення:

- ❖ відповідної наукової та навчально-методичної бази;
- ❖ систематизацію та відображення сучасних підходів у навчальній літературі; створення оптимального навчально-методичного забезпечення сприйняття учнями еколого-правових явищ, специфіки їх відображення в екологічному законодавстві та праві;
- ❖ розробку логічно послідовної та зрозумілої системи екологічного права; обґрунтування теоретичних положень охорони, захисту та реалізації екологічних прав громадян;
- ❖ розвитку системи тлумачення норм екологічного права.

Висновки до першого розділу

Еколого-правова культура – це соціально-значимий, урегульований нормами права спосіб діяльності особистості у сфері пізнання і впливу на природу, що включає ефективну охорону та раціональне використання природних ресурсів, у динамічному зв'язку з її результатами, конкретизованих в цінностях, еколого-правових нормах і способах освоєння людьми цих норм. Можемо зазначити, що еколого-правова культура є поняттям, що не набуло чіткої дефініції та загально усталеного значення.

Еколого-правова культура формується в процесі здійснення еколого-правової освіти та еколого-правового виховання.

Питання формування еколого-правової культури старшокласників у наукових розвідках учених у галузі педагогіки та методики навчання біології і екології розглядаються доволі фрагментарно або із конкретно галузевих позицій. Це обумовлює необхідність більш детального аналізу самого поняття «еколого-правова культура учнів старшої школи» та розробку методичних підходів до її формування на уроках біології і екології.

Відповідно до визначених компонентів еколого-правової культури можна виділити її наступні самостійні сторони: еколого-правові знання, еколого-правове мислення, еколого-правовий світогляд, еколого-правова свідомість (екологічна правосвідомість), природоохоронна діяльність.

Складники еколого-правової культури в комплексі визначають основні її функції: пізнавальну, інформаційну, нормативну, аксіологічну, виховну, світоглядну.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ І ЕКОЛОГІЇ

2.1. Психолого-педагогічні умови формування еколого-правової культури учнів профільної школи

Запровадження воєнного стану в нашій державі у зв'язку з російською агресією значною мірою визначає нову якість функціонування усіх державних і суспільних інституцій. Сучасна ситуація спричиняє нові шляхи та умови формування культури, свідомості, мислення, діяльності. На сьогодні зміст правової, екологічної, еколого-правової культури зорієнтовані на правові й морально-етичні норми, в основі яких – відповіді на виклики війни. Еколого-правова культура, освіта, виховання нині спрямовані на формування особистості з високим рівнем еколого-правової свідомості, широким еколого-правовим світоглядом. Екологічні знання та вільний доступ до екологічної інформації слугують важливими чинниками реалізації екологічного складника сталого розвитку. Відтворення екосистем та подолання негативних змін у довкіллі сприятимуть відбудові нашої країни в повоєнний період, розвиватимуть механізм реалізації та захисту громадянами своїх екологічних прав. Удосконалення екологічного законодавства справляє свій позитивний вплив на впровадження новацій у сфері правової освіти та сприяє розвитку еколого-правової культури. Все це піднімає питання про психолого-педагогічні умови формування еколого-правової культури в різних верств населення. Очевидно те, що провідну роль у формуванні еколого-правової культури підростаючого покоління має відігравати школа. Важливим аспектом даного процесу є визначення психолого-педагогічних умов.

З психологічної точки зору одинадцятикласники – це особистості, які перебувають у періоді юності. Цей період характеризується станом стабілізації особистості, виробленням системи стійких поглядів на світ і своє місце в ньому, особистісного й професійного самовизначення. 16-17 років – ранній

юнацький вік, в якому закріплюються і вдосконалюються психічні властивості, набуті раніше. Водночас відбуваються подальші якісні зміни всіх сторін психічної діяльності, які й є основою становлення особистості на цьому етапі розвитку [41].

Процеси пізнання в цьому віці також набувають нових якостей. Сприймання об'єктів та явищ відбувається на основі планомірного та цілеспрямованого спостереження. У процесі сприймання учні 11 класу спираються на попередні знання, досвід, інтелектуальний потенціал. Це створює умови для самостійного опанування учнями додатковим матеріалом у галузі екологічного права, зокрема для здійснення загального аналізу законодавчого акту. Це також створює умови для формування та розвитку критичного мислення.

Необхідно враховувати, що в учнів цього віку в цілому зростає обсяг уваги, здатність довго зберігати її інтенсивність і переключати з одного об'єкта на інший. При цьому зростає вибірковість уваги та її залежність від спрямованості інтересів [41]. Тому важливо підбирати такі методичні підходи до формування еколого-правових знань, мислення, свідомості, які б зацікавлювали більшість учнів, не залежно від обраної ними майбутньої професії. Адже всі вони члени суспільства і мають дотримуватись законів, які регламентують відносини в системі «суспільство-природа».

В юнацькому віці вдосконалюється спроможність переключати увагу від одних навчальних завдань до інших, що надає вчителю можливість використовувати на уроках завдання різного змісту та рівнів складності, організувати роботу в малих творчих групах, проєктну діяльність.

Основна тенденція в розвитку пам'яті на цьому етапі полягає в подальшому зростанні та зміцненні її довільності. Довільне запам'ятовування стає значно продуктивнішим за мимовільне, окреслюється спеціалізація пам'яті, зумовлена провідними інтересами. Вдосконалюються способи запам'ятовування за рахунок свідомого використання раціональних прийомів. Враховуючи цю обставину, продуктивним є застосування опорних схем та

конспектів, складання карт пам'яті, колажів, «Хмар слів», інфографіки.

Розвиток у старшокласників абстрактного мислення дозволяє їм логічно аналізувати екологічні ситуації, розв'язувати задачі правознавчого змісту. Продуктивність цього виду діяльності забезпечується дотриманням такої послідовності інтелектуальних дій:

- ❖ виділення найважливішого і найсуттєвішого в матеріалі;
- ❖ осмислення значення і логічного смислу матеріалу;
- ❖ критичної оцінки його змісту;
- ❖ розділення матеріалу на структурні одиниці з виділенням у кожній опорних пунктів;
- ❖ змістовного групування матеріалу.

Інтелектуальний розвиток у період ранньої юності полягає у формуванні індивідуального стилю розумової діяльності, тобто стійкої сукупності індивідуальних варіацій у способах сприймання, запам'ятовування і мислення, за якими стоять різні шляхи набування, нагромадження, переробки та використання інформації. Знання утворюють певну систему, яка поступово трансформується в когнітивну модель світу, що служить основою формування світогляду [41]. Відповідно до зазначеного, в учнів 11 класу повинна сформуватись система екологічних та еколого-правових знань на основі вивчення курсу біології базової школи та курсу біології і екології. Але, якщо екологічні знання учні здобували протягом навчання у 6-9 класах, то еколого-правові знання не були системними і обмежувались лише поняттям про назви законів, про Червону книгу, природоохоронні території. Але в жодній програмі і підручнику з біології не наголошено на повагу до закону, відповідальності за його порушення. Саме це засвідчив аналіз програм та підручників з біології та біології і екології.

Таким чином, на нашу думку, психолого-педагогічні умови формування еколого-правової культури тісно пов'язані з психологічними особливостями школярів та з компонентами, які її утворюють. Тому слід враховувати характерні особливості кожного з них.

Ми в цілому визначили умови формування кожного з компонентів еколого-правової культури.

Для формування когнітивного компоненту необхідно:

- ❖ забезпечення широкої поінформованості в питаннях екологічного права, що дозволить сформувати уявлення про його предмет, об'єкт та структуру;
- ❖ формування еколого-правових знань, які забезпечують можливість правильної орієнтації в обставинах і прийняття рішення з врахуванням наслідків екологічно значимої поведінки, оцінки і реакції на них зі сторони держави і суспільства;
- ❖ формування навичок здійснення аналізу типових та специфічних екологічних ситуацій з точки зору екологічного права;
- ❖ адекватне розуміння екологічної проблеми на різних рівнях;

Для формування мотиваційно-ціннісного компоненту:

- ❖ подолання прагматичного ставлення до природи;
- ❖ формування переконань, моральних принципів, що визначають життєву позицію і поведінку в галузі охорони навколишнього природного середовища;
- ❖ формування системи екологічних цінностей, які визначають бережливе ставлення людини до природи, спонукають до дотримання та застосування еколого-правових норм;
- ❖ формування переконання діяти тільки в рамках закону;
- ❖ виховання поваги до закону;
- ❖ усвідомлення культурної цінності екологічного права;

Для формування діяльнісного компоненту:

- ❖ сприйняття, відображення та вираження еколого-правових знань, оцінок, регулятивних можливостей природноресурсових та природоохоронних норм;
- ❖ застосування еколого-правових знань у нестандартних ситуаціях;
- ❖ узагальнення вивченого на основі практичного втілення знань;

- ❖ залучення до природоохоронної діяльності.

Головними психологічними вимогами до організації освітнього процесу ми визначили наступні:

- ❖ навчання має пробуджувати в здобувачів освіти позитивну мотивацію до безпосереднього здобування еколого-правових знань;
- ❖ виховання позитивного ставлення до довкілля, викорінення антропоцентричних переконань;
- ❖ освітні та виховні впливи повинні стосуватися не тільки мисленнєвої, а й почуттєвої сфери;
- ❖ підтримка творчих проявів та підходів здобувачів освіти, прагнення змінити ситуацію на краще на засадах правових норм.

2.2. Методичні підходи до формування еколого-правової культури старшокласників на уроках біології і екології

Дослідження проводилось у березні-квітні 2024 року. Учні 11 класу в 2023-2024 навчальному році навчалися за програмою «Біологія і екологія 10-11 класи. Рівень стандарту. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти». Навчальна програма «Біологія і екологія» розроблена на основі Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1392), Концепції екологічної освіти України (затверджено рішенням колегії МОН України від 20.12.2001 №13/6-19) та відповідно до положень концепції Нової української школи (розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р) і призначена для навчання біології і екології на рівні стандарту [35]. У пояснювальній записці до програми визначена мета: «навчання біології та екології на рівні стандарту полягає у формуванні в учнів природничо-наукової компетентності шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про закономірності функціонування живих систем, їх розвиток і взаємодію, взаємозв'язок із довкіллям; розуміння біологічної картини світу та цінності

таких категорій, як життя, природа, здоров'я; свідомого ставлення до природи як універсальної, унікальної цінності; застосування знань з біології та екології у повсякденному житті, оцінювання їх ролі для сталого (збалансованого) розвитку людства, науки та технологій» [35].

Одним з завдань вивчення курсу визначено: «розвиток особистої відповідальності за стан довкілля, формування ціннісних орієнтацій на збереження природи, розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи [35]. Однак, у програмі жодним чином не відображено правознавчий аспект. Ми вважаємо це значним недоліком, оскільки вчителі не спрямовані на формування еколого-правової культури та її складників учнів 10-11 класів. Не відображена ця проблема і в змістових лініях. Зокрема, змістова лінія «Екологічна безпека і сталий розвиток» націлена на формування в учнів екологічної культури, соціальної активності, відповідальності та готовності брати участь у вирішенні питань збереження довкілля і сталого (збалансованого) розвитку суспільства. Зміст тем 10 класу орієнтує на формування біоетичних норм поведінки в природі, розуміння відповідальності за свої вчинки в природі та суспільстві [35].

У методичні літературі проблема формування еколого-правової культури на уроках біології і екології не розглядалась зовсім. Окремі дослідження з цього питання здійснювалися вчителями основ правознавства та громадянської освіти.

Формування еколого-правової культури здійснювалося нами в процесі вивчення учнями тематичного розділу «Сталий розвиток та раціональне природокористування». На вивчення тематичного розділу відводиться орієнтовно 13 годин. Зміст тематичного розділу представлено у таблиці 2.2.1.

Таблиця 2.2.1

Зміст тематичного розділу «Сталий розвиток та раціональне природокористування»

Тема 8. Сталий розвиток та раціональне природокористування (орієнтовно 13 год.)	
<p>Знаннєвий компонент <i>оперує термінами та поняттями:</i> сталий розвиток, екологічне мислення, природні ресурси, раціональне природокористування; <i>називає:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - екологічні проблеми в Україні та в світі; - види забруднення довкілля; - критерії забруднення довкілля; - напрямки охорони природи в Україні та в світі; <p><i>описує:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - екологічний стан свого регіону; <p><i>наводить приклади:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - видів-вселенців свого регіону; - джерел забруднення довкілля; - видів, занесених до Червоної книги України; <p><i>характеризує:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - наслідки забруднення довкілля для живих організмів і людини зокрема; - проблеми акліматизації та реакліматизації видів; <p><i>пояснює:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - необхідність правильної утилізації побутових та промислових відходів; - необхідність міжнародної взаємодії державних установ та громадських організацій у справі охорони навколишнього природного середовища; - необхідність раціонального використання природних ресурсів; <p>Діяльнісний компонент <i>складає карту:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - екологічного стану свого регіону; <p><i>моделює:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - способи утилізації відходів; <p><i>порівнює:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - ступінь забруднення окремих територій України; <p><i>застосовує:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - екологічні знання в повсякденній діяльності. <p>Ціннісний компонент <i>дотримується правил:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - охорони навколишнього середовища; - екологічної етики; <p><i>оцінює:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - вплив діяльності людини на стан навколишнього середовища та його компонентів; <p><i>висловлює судження щодо:</i></p>	<p>Сучасні екологічні проблеми у світі та в Україні. Види забруднення, їхні наслідки для природних і штучних екосистем та людини. Поняття про якість довкілля. Критерії забруднення довкілля. Антропоічний вплив на атмосферу. Наслідки забруднення атмосферного повітря та його охорона. Антропоічний вплив на гідросферу. Причини порушення якості природних вод, дефіцит водних ресурсів, принципи оцінки екологічного стану водойм. Охорона водойм. Основні джерела антропоічного забруднення ґрунтів, їхні наслідки. Необхідність охорони ґрунтів. Антропоічний вплив на біорізноманіття. Проблеми акліматизації та реакліматизації видів. Збереження біорізноманіття як необхідна умова стабільності біосфери. Екологічна політика в Україні: природоохоронне законодавство України, міждержавні угоди. Червона книга та чорні списки видів тварин. Зелена книга України. Концепція сталого розвитку та її значення. Природокористування в контексті сталого розвитку. Поняття про екологічне мислення. Необхідність міжнародної взаємодії у справі охорони довкілля.</p> <p>Практична робота Оцінка екологічного стану свого регіону.</p>

<ul style="list-style-type: none"> - значення екологічних знань; - значення концепції сталого розвитку; - шляхів вирішення екологічних проблем свого регіону; - шляхів раціонального використання природних ресурсів; <p><i>виявляє власну позицію щодо:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - дієвості екологічної політики в Україні. 	
---	--

Аналіз змісту програми засвідчує, що учні отримують дуже поверхнєве уявлення про природоохоронні закони, акценти в програмі зміщені в бік екоетичних норм та правил. Вивчається антропогенний вплив на компоненти біосфери, але нема жодного згадування про наслідки порушення законів, відповідальність та сутність екологічного законодавства. Це ще раз підкреслює актуальність окресленої нами проблеми.

З метою розробки методики формування еколого-правової культури учнів 11 класу в процесі вивчення біології і екології ми визначили методичні підходи до формування її складників (таблиця 2.2.2).

Таблиця 2.2.2

Методичні підходи до формування еколого-правової культури учнів 11 класу на уроках біології і екології

Тема уроку	Складник еколого-правової культури	Зміст складника	Форми, методи, методичні прийоми формування
Сучасні екологічні проблеми у світі та в Україні	Когнітивний	Поняття про екологічне право, його структура, предмет, об'єкт, види еколого-правових відносин	Аналіз опорних схем, «Хмара слів»
Види забруднення, їхні наслідки для природних і штучних екосистем та людини	Когнітивний Мотиваційно-ціннісний	Поняття про правове регулювання охорони природи, формування системи екологічних	Розробка проектів, справи з аналізу екологічних ситуацій

		цінностей, які визначають бережливе ставлення людини до природи	
Антропічний вплив на атмосферу	Когнітивний, діяльнісний	Поняття про Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Закон України «Про охорону атмосферного повітря», Закон України «Про оцінку впливу на довкілля», застосування еколого-правових знань у нестандартних ситуаціях	Домашня самостійна практична робота з аналізу закону
Антропічний вплив на гідросферу	Когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний	Поняття про Водний кодекс України, залучення до природоохоронної діяльності та еколого-правової просвітницької діяльності, формування переконання діяти тільки в рамках закону; виховання поваги до закону	Розв'язання еколого-правових задач та завдань з аналізу екологічної ситуації, прийом «Прес»
Основні джерела антропічного забруднення ґрунтів, їхні наслідки	Когнітивний, мотиваційно-ціннісний	Поняття про Кодекс України про надра, Земельний Кодекс. Формування еколого-правових	

		знань, які забезпечують можливість правильної орієнтації в обставинах прийняття рішення з врахуванням наслідків екологічно значимої поведінки, оцінки і реакції на них зі сторони держави і суспільства	
Антропічний вплив на біорізноманіття	Когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний	Поняття про Закон України «Про охорону біорізноманіття»	Створення відеороликів, проведення соціоекологічного дослідження
Екологічна політика в Україні	Когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний	Поняття про екологічне право людини та його відображення у діючих законах, узагальнення вивченого на основі практичного втілення знань	Приєм «Дерево рішень», позакласний захід
Червона книга та чорні списки видів тварин. Зелена книга України.	Когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний	Поняття про Закон України «Про природно-заповідний фонд України», Закон України «Про тваринний світ», Закон України «Про Червону книгу України», Закон України «Про рослинний	Домашня самостійна практична робота «Виявлення фактів порушення природоохоронного законодавства»

		світ», Закон України «Про екологічну мережу». Узагальнення вивченого на основі практичного втілення знань. Розвиток критичного мислення	
Концепція сталого розвитку та її значення	Когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний	Усвідомлення культурної цінності екологічного права	Елементи екотренінгу, прес-репортаж «Дзвони сьогодення»

Загальними методичними підходами до формування еколого-правової культури на уроках біології і екології ми визначили діяльнісний та інтегративний підходи. Процес формування еколого-правової культури здійснювався на основі поєднання традиційних та активних методів, прийомів навчання.

У нашому дослідженні специфікою формування стала дистанційна форма освіти. Тому було детально визначено форми освітнього процесу, методи, методичні прийоми та засоби формування еколого-правової культури старшокласників. Особливу увагу присвячено діяльнісному підходу в освітньому процесі, тому однією з форм освітньої діяльності визначили проєктну. Під час вивчення тематичного розділу учні виконували проєкти, серед яких були інформаційні, дослідницькі, творчі та інформаційно-комунікативні, але за формою презентування це були проєкт-застереження «Чому не варто порушувати екологічне законодавство?», проєкт-нагадування «Ці закони повинен знати кожний», проєкт-заклик «Не порушуємо закони природи!». Завдання проєктів були одним з ефективних засобів, що дозволили

піднімати засвоєння еколого-правових знань на творчий рівень, формувати еколого-правове мислення, еколого-правовий світогляд, які є складниками еколого-правової культури.

У зміст уроків з тематичного розділу «Сталий розвиток та раціональне природокористування» нами були внесені наступні питання: «Екологічна безпека в умовах війни. Критерії екологічної безпеки. Реалізація екологічних прав людини в умовах війни. Екоцид. Екотероризм. Екологічна війна. Екологічна безпека оборонної діяльності. Оцінка наслідків впливу військових дій на різні компоненти довкілля. Принципи та методи оцінки збитків, завданих довкіллю та екосистемам унаслідок збройної агресії і бойових дій та правові засади їх відшкодування. Природоохоронні заходи щодо відновлення територій, постраждалих під час війни. Міжнародно-правові зобов'язання держав щодо захисту довкілля в період збройного конфлікту». Цей матеріал повідомлявся учням як додатковий на етапі формування нових знань або на етапі узагальнення і систематизації знань. Окремі питання учні готували самостійно і презентували їх як усні повідомлення. Відповідно, включення до тематичного розділу тем, пов'язаних із впливом на довкілля воєнних дій, дозволив сформувати у здобувачів освіти знання щодо змін, які відбуваються в довкіллі внаслідок воєнних дій та особливостей застосування екологічно права з метою відшкодування втрат. Учні мали можливість оволодіти практичними вміннями і навичками щодо екологічної комунікації, висвітлення правової оцінки екологічних наслідків війни для довкілля з використанням медіа.

Опора на практичну діяльність дозволила максимально збільшити відсоток результативності будь-яких прийомів. Такою опорою стали завдання для аналізу екологічної ситуації та задачі еколого-правового змісту. Під час виконання цих завдань ми намагалися розвивати критичне мислення учнів, яке є основою для формування еколого-правового мислення. Під критичним мисленням слід розуміти здатність особистості аналізувати інформацію з позиції логіки, вміння приймати обґрунтовані рішення та застосовувати

отримані результати до розв'язання як стандартних, так і нестандартних життєвих проблем. Тобто, критичне мислення означає не критику або негативність суджень, а раціональний розгляд різних підходів з метою обґрунтованих суджень і рішень [32].

Екологічна ситуація – це конфліктна ситуація, яка виникла, або може виникнути внаслідок порушення природоохоронних законів. Завдання учнів на основі аналізу дати поради, як не порушити законодавство, або пояснити, яке відбулось порушення і яким може бути покарання. Наприклад: «Олексій Петренко із сім'єю та друзями виїхали на відпочинок у вихідний день і розташувались у лісозахисній смузі поблизу річки. Там вони розмістили під тентом автомобілі, розташували намети, розвели вогнище. Чоловіки стали ловити рибу, а Олексій вирішив помити автомобіль, який за час їзди забруднився. За цим заняттям їх затримав інспектор з охорони навколишнього природного середовища, який склав протокол про порушення. Петренко пояснив, що його друзі здійснювали рибальство незабороненими методами, а машину він мив спеціальним шампунем. Що ж стосується розведення багаття, то, наскільки йому відомо, заборони з цього приводу немає. Назвіть природні території та об'єкти, що підлягають особливій охороні та визначіть, про які з них іде мова. Проаналізуйте ситуацію з правової точки зору».

Основним методом аналізу ми запропонували метод «ПРЕС». Структура цього методу складається з чотирьох етапів. Зміст етапів наведений у таблиці 2.2.3.

Таблиця 2.2.3

Аналіз екологічної ситуації методом «ПРЕС»

ФОРМУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ	
1) ПОЗИЦІЯ	Я вважаю, що ... (висловіть свою думку, поясніть, у чому полягає ваш погляд)
2) ОБҐРУНТУВАННЯ	Тому, що... (наведіть причину появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази на підтримку вашої позиції)
3) ПРИКЛАД	Наприклад... (наведіть факти, які демонструють ваші докази, вони підсилять вашу позицію)

4) ВИСНОВКИ	Отже (тому), я вважаю... (узагальніть свою думку, зробіть висновок про те, що необхідно робити; тобто, це є заклик прийняти вашу позицію)
-------------	---

Активізація пізнавальної діяльності учнів відбувалась шляхом створення проблемних ситуацій завдяки постановці проблемних запитань. Наприклад: «Чи можна дотримуватись природоохоронних законів частково?».

Однією з умов підвищення пізнавального інтересу, який сприяв формуванню еколого-правового мислення, була інтеграція знань з хімії, фізики, історії, географії. Це акумулювалось у задачах еколого-правового змісту (Додаток В). Наприклад: «При спорудженні водозабірної свердловини на землях сільськогосподарського підприємства були виявлені запаси питної води, яка має цілющі властивості. Сільськогосподарське підприємство пробурило в цьому водоносному горизонті дві свердловини й організувало подачу мінеральної води на свій консервний завод, який використовував її в технічних цілях. Райдержадміністрація заборонила використання мінеральної води.

Запитання:

1. Дайте аналіз правової природи правовідносин, що виникли.
2. Нормами якої галузі регулюються ці правовідносини?»

Опираючись на провідну в освіті тенденцію – особистісно-зорієнтоване навчання, ми виділили основні засади співпраці з учнями, які й забезпечили максимальну результативність формування еколого-правової культури. Цьому сприяло використання «Хмари слів», «Дерева рішень» та колажів.

«Я безсилий перед цією проблемою» – небажання проявляти активність, виконання ролі пасивного глядача, який здатний лише підводити підсумки, оголошувати статистичні дані без спроб змінити ситуацію.

«Це справа інших» – переконаність у власному безсиллі, відсутність стійких позитивних цінностей, мотивації до збереження природи.

«Мене все влаштовує» – небажання адекватно оцінювати ситуацію, погляд на світ через «рожеві окуляри», втеча від проблем, байдужість до майбутнього довкілля.

Аналіз методичної літератури з досліджуваного питання привів до висновку, що одним із основних факторів вирішення екологічних проблем є не лише передача еколого-правових знань школярам, а й формування в них умінь самостійного пошуку необхідної інформації та застосування досвіду й творчого потенціалу на практиці, в повсякденному житті. Але перед самостійним пошуком інформації ми знайомили учнів із основними положеннями Закону України «Про інформацію», щоб вони розуміли, яка відповідальність існує за поширення неправдивої інформації.

Використовувалися також ігрові оболонки, таких як «Я – юрист», за умовами якої учні «стають» юристами, готуються до судового процесу в якості судді, прокурора, або адвоката. Вони збирають інформацію про певний екологічний злочин, вивчають його, обговорюють отриману інформацію і доходять до певного висновку.

Позитивні результати дає застосування методу екологічної емпатії. Його суть полягає в підсиленні співпереживання особистістю стану природного об'єкту.

Метод екологічної рефлексії зводиться до аналізу особистістю своїх дій по відношенню до природи. Цей метод стимулює усвідомлення особистістю того, як її вчинки виглядають «з боку тих природних об'єктів, яких вони стосуються».

Виходячи з умов дистанційної освіти, ми впровадили в освітній процес кілька домашніх самостійних практичних робіт з метою опанування учнями загальною структурою та змістом природоохоронних законів. Наприклад:

Тема: Опрацювання Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Мета: ознайомитися зі структурою та основними положеннями закону.

Хід роботи.

1. Ознайомитися зі змістом основних розділів Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

2. Проаналізувати відмінності між екологічними правами та інтересами громадян.

3. Розв'язати тестові завдання:

1. Основним законом України є: А. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»; Б. Конституція України; В. Земельний Кодекс України.

2. До складу екологічного законодавства України входять: А. Закони України; Б. Накази Президента України; В. Постанови Кабінету Міністрів України.

3. Коли був затверджений Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»? А. 25 червня 1991 р.; Б. 28 червня 1996 р.; В. 16 жовтня 1992 р.

4. Який з перелічених кодексів не є джерелом екологічного права України? А. Земельний кодекс; Б. Екологічний кодекс; В. Водний кодекс.

5. Екологічні інтереси громадян є: А. персоніфікованими; Б. уніфікованими; В. не персоніфікованими.

6. Скільки розділів містить Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»? А. 16 розділів; Б. 14 розділів; В. 19 розділів.

7. Яка стаття Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначає екологічні обов'язки громадян? А. стаття 12; Б. стаття 9; В. стаття 10.

Сформулювати висновки до роботи.

Запитання самоконтролю: 1. Що таке екологічне законодавство? 2. Що таке Конституція України? 3. Які нормативно-правові акти входять до складу екологічного законодавства України? Навести їх назви. 4. Перелічити екологічні права громадян України. 5. Чим екологічні права відрізняються від екологічних інтересів громадян України? [30].

Визначені нами методичні підходи вимагають комплексного підходу до реалізації поставленого завдання. Вибір методів та методичних прийомів диктувався тематикою та змістом уроків, можливістю реалізації всіх умов формування еколого-правової культури.

Висновки до другого розділу

Таким чином, на нашу думку, психолого-педагогічні умови формування еколого-правової культури тісно пов'язані з психологічними особливостями школярів та з компонентами, які її утворюють. Тому слід враховувати характерні особливості кожного з них.

Під час дослідження було визначено умови формування кожного з компонентів еколого-правової культури.

Головними психологічними вимогами до організації освітнього процесу ми визначили наступні:

- навчання має пробуджувати в здобувачів освіти позитивну мотивацію до безпосереднього здобування еколого-правових знань;
- виховання позитивного ставлення до довкілля, викорінення антропоцентричних переконань;
- освітні та виховні впливи повинні стосуватися не тільки мисленнєвої, а й почуттєвої сфери;
- підтримка творчих проявів та підходів здобувачів освіти, прагнення змінити ситуацію на краще на засадах правових норм.

Загальними методичними підходами до формування еколого-правової культури на уроках біології і екології ми визначили діяльнісний та інтегративний підходи. Процес формування еколого-правової культури здійснювався на основі поєднання традиційних та активних методів, прийомів навчання.

Вибір методів та методичних прийомів диктувався тематикою та змістом уроків, можливістю реалізації всіх умов формування еколого-правової культури.

У проведеному дослідженні специфікою формування стала дистанційна форма освіти. Тому було детально визначено форми освітнього процесу, методи, методичні прийоми та засоби формування еколого-правової культури старшокласників.

РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ 11 КЛАСУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОЛОГІЇ І ЕКОЛОГІЇ

3.1. Організація та проведення дослідно-експериментальної роботи

Під час підготовки до експериментального дослідження з метою виявлення ставлення вчителів до проблеми формування еколого-правової культури старшокласників ми провели анкетування 8 вчителів Глухівської ЗОШ I-III ступенів № 6 Шосткинського району Сумської області. Вік учителів коливався в межах 35-56 років, стаж роботи від 10 до 24 років. Всі опитані вчителі викладають у школі біологію, хімію, географію, фізику, інтегровані курси природничої освітньої галузі, основи здоров'я. Їм було запропоновано відповісти на шість запитань, зміст яких наведений нижче:

1. Що таке правова культура?
2. Дайте визначення поняття «еколого-правова культура»?
3. Оцініть свої знання в галузі екологічного права за 12-ти бальною шкалою.
4. Наскільки ви оцінюєте свою підготовленість до здійснення формування еколого-правової культури учнів профільної школи?
5. Які методичні підходи ви застосовуєте на уроках з метою формування еколого-правової культури учнів профільної школи?
6. Що вам перешкоджає у формуванні еколого-правової культури учнів профільної школи?

Кількісний та якісний аналіз анкетування дозволив отримати наступні результати.

Правильною повною відповіддю на питання «Що таке правова культура?» ми вважали: «Правова культура – це обумовлені правовою культурою суспільства ступінь і характер прогресивно-правового розвитку особи, які забезпечують її правомірну діяльність. Правова культура особи

включає: знання законодавства; переконаність у необхідності і соціальній корисності законів і підзаконних актів; уміння користуватися правовим інструментарієм: законами та іншими актами» [39]. Правильною неповною вважалася відповідь, в якій були названі окремі складники правової культури особистості. Отримані результати проілюстровані діаграмою.

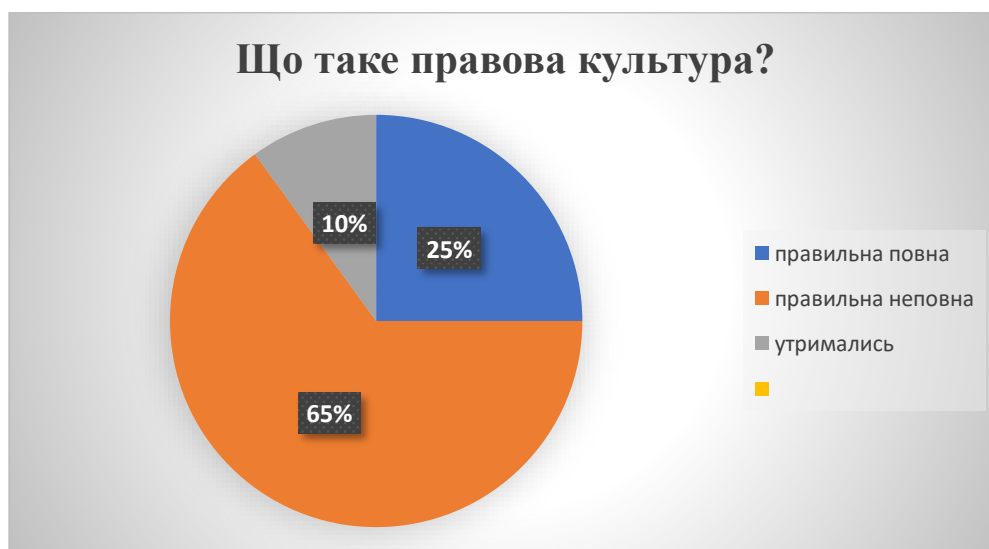

Рис. 3.1.1. Результати відповідей вчителів на перше питання анкети

Правильною повною відповіддю ми вважали визначення, наведене в параграфі 1.1 даної роботи. Правильним неповним вважалася відповідь, де зазначені не всі ознаки даного поняття. Менша частина опитаних вчителів, а саме 35%, сформулювали правильне повне визначення, а 65% опитаних – правильне неповне.

Рис. 3.1.2. Результати відповідей вчителів на друге питання анкети

Свої знання в галузі екологічного права найвищими балами оцінили тільки 20% респондентів. Більшість респондентів оцінили свої знання в галузі екологічного права в межах 7-9 балів, що становить 55%. 25% респондентів оцінили свої знання в межах 4-6 балів.

Рис. 3.1.3. Результати відповідей вчителів на третє питання анкети

Переважає більшість учителів (71%) оцінила свою підготовленість до здійснення формування еколого-правової культури учнів профільної школи як слабку (низьку), 18% – як задовільну, 11% – як достатню.

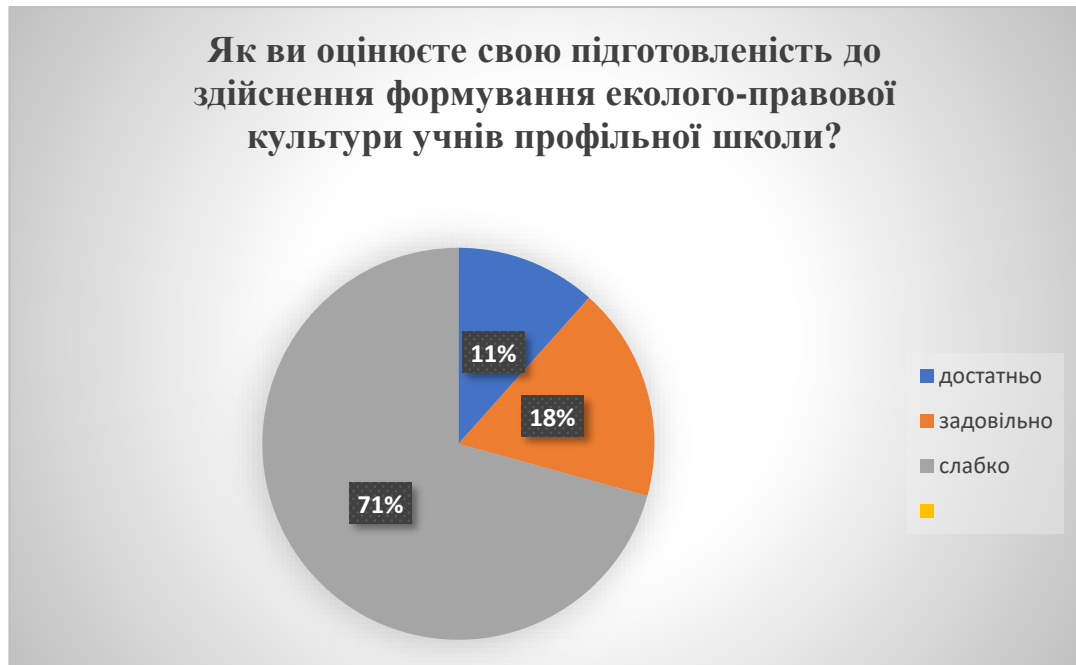

Рис. 3.1.4. Результати відповідей вчителів на четверте питання анкети

На п'яте запитання анкети «Які методичні підходи ви застосовуєте на уроках з метою формування еколого-правової культури учнів профільної школи?» вчителі зазначили такі методи та форми організації освітнього процесу, як бесіда, проектна діяльність, ознайомлення з прикладами відповідальності за правопорушення відносно природи, інтегровані уроки. У відповіді на шосте запитання «Що вам перешкоджає в формуванні еколого-правової культури учнів профільної школи?» вчителі відмітили відсутність методичної літератури, брак часу протягом уроку, слабку мотивацію учнів до сприймання матеріалу еколого-правового змісту.

Таким чином, можемо зробити висновок, що проблема формування еколого-правової культури учнів 11 класі є досить актуальною і вчителі потребують методичної допомоги в даному питанні.

Експериментальне дослідження проводилось у березні-квітні 2024 року в 11-А та 11-Б класах ЗОШ №6 міста Глухова. У дослідженні взяли участь 18 учнів 11-А класу та 22 учні 11-Б. Вивчення біології і екології в цих класах відбувається на рівні стандарту (2 год. на тиждень). На виконання завдань дослідження ми розробили методику констатувального експерименту, попередньо проаналізувавши зміст курсу біології базової школи, зміст

варіативного курсу «Правознавство» для 9 класу, курсу «Громадянська освіта» для 10 класу з досліджуваного питання. На основі аналізу було розроблено дві методики:

- ❖ тестові завдання для визначення рівня еколого-правових знань;
- ❖ анкета для визначення ступеня переконання діяти тільки в рамках закону, поваги до закону, усвідомлення культурної цінності екологічного права.

Методика 1.

Тестові завдання включали тести з однією правильною відповіддю (Додаток Б). Виконання завдань оцінювалось у балах: правильна відповідь на тестові завдання з першого по десяте – 0,5 бала, з одинадцятого по чотирнадцяте – 1 бал. У результаті виконання завдань кожний учень набрав певну кількість балів (у межах 12).

Рівень знань учнів в обох класах ми оцінили в балах та проілюстрували таблицями та гістограмою.

Таблиця 3.1.1

Рівень знань учнів 11-А класу ЗОШ № 6 м. Глухова (констатувальний експеримент)

№ анкети учня	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кільк. балів	7,5	6	8	9	4	7,5	8	8	9	10

№ анкети учня	11	12	13	14	15	16	17	18
Кільк. балів	7,5	8,5	6	7	11	5	9	8

Таблиця 3.1.2

**Рівень знань учнів 11-Б класу ЗОШ № 6 м. Глухова
(констатувальний експеримент)**

№ анкети учня	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кільк. балів	7,5	6	8	9	4	7,5	8	8	9	10

№ анкети учня	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Кільк. балів	7,5	8,5	6	7	11	5	9	8	8,5	5

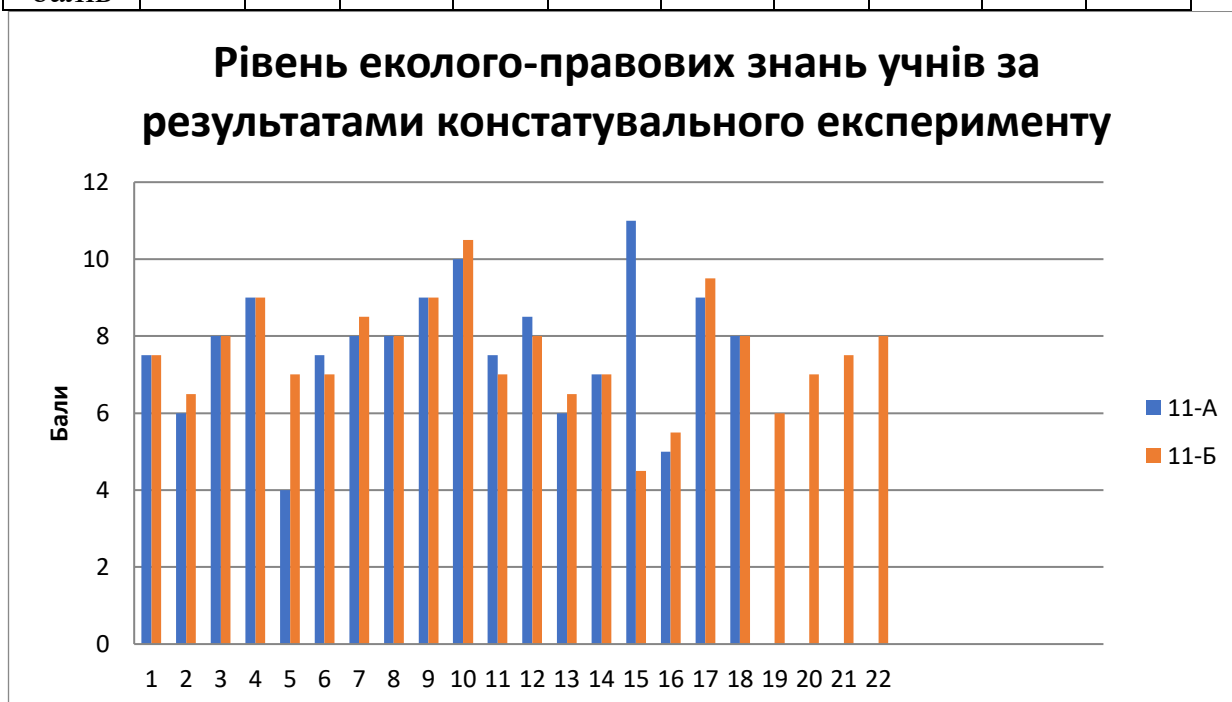

Рис. 3.1.5. Рівень еколого-правових знань учнів за результатами констатувального експерименту

Для того, щоб з'ясувати, чи можуть вибрані класи брати участь в експерименті, було проведено порівняння результатів обох груп між собою за Т-критерієм та враховано стандартне відхилення у кожній з них. Якщо T_{emp} виявиться менше від T_{crit} , то вибірки не матимуть суттєвої різниці за показниками середніх арифметичних і зможуть взяти участь у експерименті.

$$T_{\text{emp}} = \frac{|\bar{x}_1 - \bar{x}_2|}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{N_1} + \frac{\sigma_2^2}{N_2}}} \text{ де } \bar{X} - \text{середнє арифметичне; } \sigma - \text{стандартне відхилення;}$$

N – кількість учнів.

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum x_1^2 - \frac{(\sum x_1)^2}{N}}{N - 1}}$$

$$\sigma_1 = \sqrt{132 - \frac{18^2}{18-1}} = \sqrt{1.09} \approx 1.04$$

$$\sigma_2 = \sqrt{100.5 - \frac{1296}{22-1}} = \sqrt{0.61} \approx 0.78$$

$$T_{\text{emp}} = \frac{|2.68 - 2.57|}{\sqrt{\frac{1.08}{18} + \frac{0.61}{21}}} = \frac{0.11}{\sqrt{0.067 + 0.04}} = \frac{0.11}{0.33} \approx 0.43$$

Після порівняння класів за Т-критерієм результати показали, що $T_{\text{emp}} < T_{\text{krit}}$ ($0.43 < 2.23$). Отже, класи за рівнем знань майже не різняться, тому вони можуть взяти участь в експерименті. Про це свідчать і середні показники.

Анкета для визначення ступеня переконання діяти тільки в рамках закону, поваги до закону, усвідомлення культурної цінності екологічного права складалась з 10 питань.

Методика 2.

Анкета для визначення ступеня переконання діяти тільки в рамках закону, поваги до закону, усвідомлення культурної цінності екологічного права

1. Чи знаєте ви, що таке еколого-правова культура?
 - А. Так
 - Б. Ні
2. Як часто, на вашу думку, люди порушують природоохоронні закони?
 - А. Постійно
 - Б. Часто
 - В. Інколи

3. Які, на вашу думку, причини цього?

- А. Байдуже ставлення
- Б. Низький рівень культури
- В. Незнання законів

4. Оцініть свій рівень знань природоохоронного законодавства

- А. Високий
- Б. Достатній
- В. Середній
- Г. Низький

5. Чи поширюєте ви серед друзів та знайомих інформацію про природоохоронні закони?

- А. Так
- Б. Іноколи
- В. Ні

6. Чи берете участь у природоохоронних акціях?

- А. Так
- Б. Іноколи
- В. Ні

7. Чи мають люди знати про відповідальність за порушення природоохоронного законодавства?

- А. Так
- Б. Ні

8. Чи дотримуетесь ви правил поведінки в природі?

- А. Так, завжди
- Б. Іноколи
- В. Ні

9. Ваші однолітки дотримуються правил поведінки в природі?

- А. Так, завжди
- Б. Іноколи
- В. Ні

10. Запропонуйте один із шляхів формування еколого-правової культури молоді.

Під час застосування методики 2 за результатами констатувального експерименту були отримані дані, які засвідчують, що тільки 7,5% опитаних 11-А класу і 6% опитаних 11-Б класу знають, що таке еколого-правова культура. Відповідно 92,5% учнів 11-А класу і 96% учнів 11-Б класу не знають, що це. 15% респондентів 11-А класу та 13% учнів 11-Б класу вважають, що люди постійно порушують природоохоронні закони, 52% учнів 11-А класу та 56% учнів 11-Б класу відзначили, що люди часто порушують природоохоронні закони, 33% учнів 11-А класу та 31% учнів 11-Б класу впевнені, що люди порушують природоохоронні закони тільки інколи. Причинами порушення законів охорони природи байдуже ставлення до природи відзначили 28% учнів 11-А класу і 32% - учнів 11-Б, низький рівень культури 46% учнів 11-А класу і 42% учнів 11-Б, решта 26% учнів 11-А класу та 22% учнів 11-Б класу впевнені, що причиною є незнання законів. 83% опитаних учнів 11-А класу та 79% учнів 11-Б оцінили свій рівень знань природоохоронного законодавства як низький, відповідно 17% учнів 11-А класу та 21% учнів 11-Б класу оцінили свій рівень знань як середній. Жодний з учнів у двох класах не оцінив рівень своїх знань як достатній або високий. На запитання: «Чи поширюєте ви серед друзів та знайомих інформацію про природоохоронні закони?», «так» відповіли 13% респондентів 11-А класу та 16% респондентів 11-Б класу, «інколи» – 15% учнів 11-А класу та 13% учнів 11-Б класу, «ні» – 72% учнів 11-А класу і 71% учнів 11-Б класу. На запитання: «Чи берете участь у природоохоронних заходах?» 15% учнів 11-А класу та 17% учнів 11-Б класу дали відповідь «так», 47,5% учнів 11-А класу і 44% учнів 11-Б класу – «інколи» і 37,5% учнів 11-А класу і 40% учнів 11-Б класу – відповідь «ні». На запитання «Чи мають люди знати про відповідальність за порушення природоохоронного законодавства?» 72,5 % респондентів 11-А класу і 75% учнів 11-Б класу вважають, що так, а 27,5 % учнів 11-А класу і 25% учнів 11-Б класу вважають, що ні. Відповідь «так» на запитання: «Чи дотримуетесь Ви

правил поведінки в природі?» ми отримали від 22,5 % опитаних 11-А класу і 24% 11-Б, 15 % учнів 11-А класу і 13% учнів 11-Б класу – «інколи», 62,5 % учнів 11-А класу і 63% учнів 11-Б класу відповіли «ніколи». 62,5 % опитаних 11-А класу та 59% опитаних 11-Б класу заявили про те, що їхні однолітки не дотримуються правил поведінки в природі, 25 % учнів 11-А класу та 23% учнів 11-Б класу зазначили, що останні інколи дотримуються правил і лише 12,5 % учнів 11-А класу і 14% учнів 11-Б класу дали відповідь «так». Серед запропонованих шляхів формування еколого-правової культури молоді було відмічено вивчення екологічного законодавства, участь у природоохоронних заходах, проведення екологічного моніторингу та наукових досліджень, поширення правової інформації серед різних верств населення, здійснення природоохоронних рейдів.

Для визначення рівня сформованості еколого-правової культури ми розробили умовну шкалу, яка дозволяє оцінити міру прояву ознаки. Кожній ознаці відповідав певний бал. Так, 10 балів ставилося у випадку, коли ознака чітко виявляється; 5 балів – у разі середнього рівня прояву, якщо має епізодичний характер; 0 балів – прояв ознаки низький або ж взагалі відсутній.

Отже, межі високого рівня сформованості екологічної свідомості старшокласників становлять: 100 – 85 балів, середнього – від 84 до 40 балів, низького – від 39 балів і нижче (табл. 3.1.3).

В основу пояснення критеріїв рівнів сформованості еколого-правової культури ми поклали ті ознаки, які й відображають зовнішні прояви переконань, діяльності, мотивів, знань. Отже, було виділено високий, середній та низький рівні та їх якісні характеристики. Здійснивши обробку зібраного матеріалу, ми отримали дані, які зведено у таблицю 3.1.4.

Таблиця 3.1.3

**Шкала оцінювання рівня сформованості еколого-правової
культури у балах**

№	Запитання та варіанти відповідей	Оцінка в балах
1.	Чи знаєте ви, що таке еколого-правова культура? А. Так Б. Ні	10 0
2.	Як часто, на вашу думку, люди порушують природоохоронні закони? А. Постійно Б. Часто В. Інколи	10 5 0
3.	Які, на Вашу думку, причини цього? А) байдуже ставлення; Б) низький рівень культури; В) низький рівень знань.	10 5 0
4.	Оцініть свій рівень знань природоохоронного законодавства А. Високий Б. Достатній В. Середній Г. Низький	10 3 2 0
5.	Чи поширюєте ви серед друзів та знайомих інформацію про природоохоронні закони? А. Так Б. Інколи В. Ні	10 5 0
6.	Чи берете участь у природоохоронних заходах? А) так; Б) інколи; В) ні.	10 5 0
7.	Чи мають люди знати про відповідальність за порушення природоохоронного законодавства? А) так; Б) ні.	10 0
8.	Чи дотримуетесь Ви правил поведінки в природі? А) так, завжди;	10

	Б) інколи; В) ніколи.	5 0
9.	Ваші однолітки дотримуються цих правил? А) так, завжди; Б) інколи; В) ніколи.	10 5 0
10.	Запропонуйте один з шляхів формування еколого-правової культури молоді.	10 0

Таблиця 3.1.4

Рівень сформованості еколого-правової культури учнів 11-А та 11-Б класу за результатами констатувального експерименту

Рівні сформованості еколого-правової культури	11-А клас	11-Б клас
Високий	10%	15%
Середній	40%	35%
Низький	50%	50%

Унаочнює отримані результати гістограма.

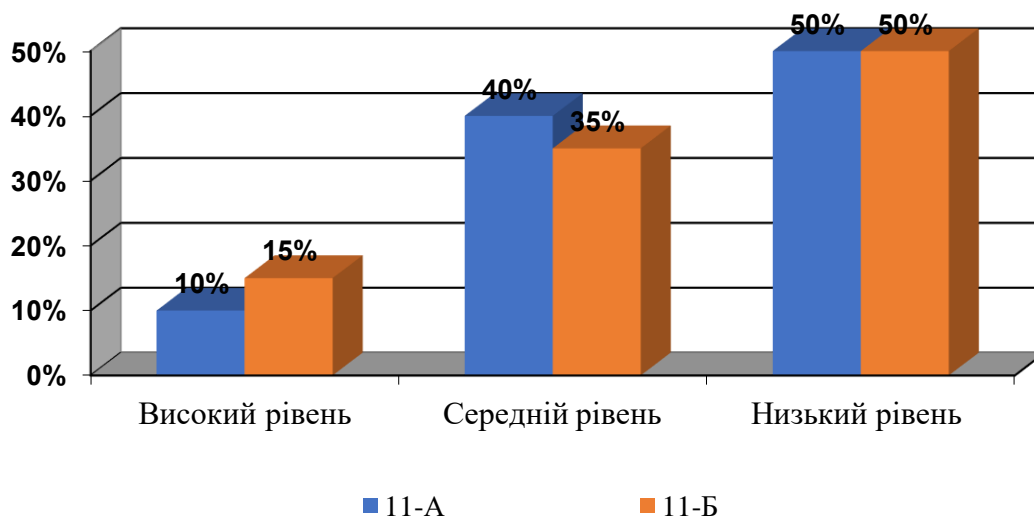

Рис. 3.1.6. Рівень сформованості еколого-правової культури учнів 11-х класів за результатами констатувального експерименту

За результатами констатувального експерименту нам вдалося встановити, що лідируючу позицію займає низький рівень сформованості

еколого-правової культури учнів. Він проявляється в половини респондентів (50%) в обох класах. Решта розподілилися наступним чином: 40% учнів 11-А класу та 35% учнів 11-Б класу мають середній рівень еколого-правової культури і лише 10% учнів 11-А класу та 15% учнів 11-Б класу – високий (рис 3.1.6.).

Результати дослідження за двома методиками та методи математичної статистики довели, що класи в цілому схожі за показниками, тому 11-А клас був обраний як експериментальний, а 11-Б – як контрольний.

Як бачимо, ситуація потребує нагального вирішення, активної діяльності вчителів у галузі пошуку оптимальних варіантів методик формування еколого-правової культури учнів. З результатами дослідження були ознайомлені вчителі, які брали участь в анкетуванні, що у свою чергу, мало сприяти інтеграції вмінь, навичок, знань.

Результати констатувального експерименту переконливо довели, що окреслена нами проблема є актуальною.

3.2. Аналіз результатів експериментального дослідження

Експериментальна методика ґрунтувалася на впровадженні елементів проблемного навчання, технології розвитку критичного мислення, задач еколого-правового змісту, вправ з аналізу екологічних ситуацій .в процесі вивчення тематичного розділу «Сталий розвиток та раціональне природокористування». Прийомами проблемного навчання були «Хмари слів», «Дерево рішень», використання колажів, опорних схем (Додаток А). Прийомами технології розвитку критичного мислення були вправи з аналізу екологічних ситуацій.

Всі методичні підходи були спрямовані на розвиток критичного мислення старшокласників, формування в них уміння передбачати можливі наслідки перетворювальної діяльності людини та ступінь відповідальності за неї. Ми також намагалися сприяти розвитку критичного мислення здобувачів освіти, застосовуючи проєктні технології, проблемний підхід. В позаурочній

роботі учні виконували спеціальні проєкти еколого-правового змісту. Наприклад, проєкт-застереження «Чому не варто порушувати екологічне законодавство», проєкт-нагадування «Ці закони кожен знати кожний», проєкт заклик «Не порушуємо закони природи!». Систему формування еколого-правової культури було завершено позакласним заходом прес-репортаж «Дзвони сьогодення», на якому учні презентували свої відеофрагменти і презентації щодо фактів порушення екологічного законодавства та території міста та громади.

Спостереження освітнього та виховного процесу показали, що запропоновані нами форми, методи та методичні прийоми були добре сприйняті старшокласниками, не викликали ускладнень під час їх реалізації, навпаки стимулювали до активності, творчих проявів. Бесіди з учителями також підтвердили помітне зростання зацікавленості учнів проблемами довкілля та нормами поведінки в природі, знаннями в галузі природоохоронного законодавства, прогнозуванням відновлення природи після закінчення війни.

Результативність проведеної нами роботи перевірялась за допомогою методик, що були використані в ході констатувального експерименту. Результати дослідження узагальнені в таблицях та проілюстровані гістограмами.

Таблиця 3.2.1

Рівень знань учнів 11-А класу ЗОШ № 6 м. Глухова (формувальний експеримент)

№ анкети учня	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кільк. балів	9	8	9	11	6	8	9	10	10	11

№ анкети учня	11	12	13	14	15	16	17	18
---------------	----	----	----	----	----	----	----	----

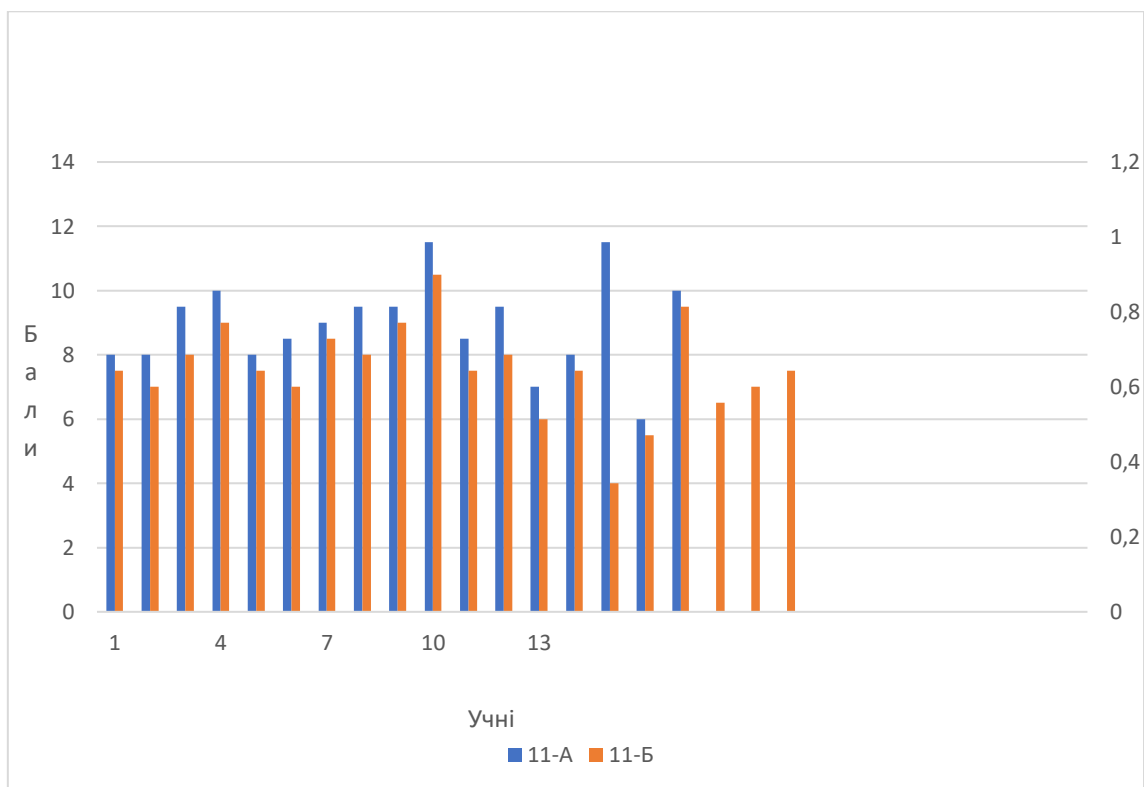
Кільк. балів	9	10	7	9	11	7	11	10
-----------------	---	----	---	---	----	---	----	----

Таблиця 3.2.2

**Рівень знань учнів 11-Б класу ЗОШ № 6 м. Глухова
(формувальний експеримент)**

№ анкети учня	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кільк. балів	7,5	7	8	9	6	7,5	8	8	9	10

№ анкети учня	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Кільк. балів	7,5	8,5	6	7	11	6	9	8	8,5	6

**Рис. 3.2.1. Рівень еколого-правових знань учнів за результатами
формувального експерименту**

Щоб упевнитися, що різниця між двома класами є суттєвою, було проведено порівняння результатів обох класів за середнім арифметичним показником (T- критерієм).

$$T_{\text{emp}} = \frac{|\bar{x}_1 - \bar{x}_2|}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{N_1} + \frac{\sigma_2^2}{N_2}}}$$

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum X^2 - \left(\frac{\sum X_1}{N}\right)^2}{N - 1}}$$

$$\sigma_1 = \sqrt{692.5 - \frac{18^2}{18-1}} = \sqrt{9.35} \approx 3.05$$

$$\sigma_2 = \sqrt{1013 - \frac{13689}{22}} = \sqrt{2.71} \approx 1.64$$

$$T_{\text{emp}} = \frac{(8.35 - 5.87)}{\sqrt{\frac{2.7}{22} + \frac{9.3}{16}}} = \frac{2.48}{\sqrt{0.19 + 0.58}} = \frac{2.48}{\sqrt{0.77}} = \frac{2.48}{0.87} = 2.63$$

$$T_{\text{krit}} = 2.23$$

Отже, за результатами статистичної обробки формувального експерименту виявилось, що $T_{\text{emp}} > T_{\text{krit}}$ ($2,63 > 2,23$), тому між класами існує різниця. Це підтверджує ефективність застосування розробленої методики.

Під час використання методики 2 за результатами формувального експерименту були отримані наступні результати. Вони засвідчують, що 67,5% оптантів 11-А класу і 10% оптантів 11-Б класу знають, що таке еколого-правова культура. Відповідно 32,5% учнів 11-А класу і 90% учнів 11-Б не знають, що це. 10% респондентів 11-А класу та 13% учнів 11-Б класу вважають, що люди постійно порушують природоохоронні закони, 62% учнів 11-А класу та 66% учнів 11-Б класу відзначили, що люди часто порушують природоохоронні закони, 25% учнів 11-А класу та 21% учнів 11-Б класу впевнені, що люди порушують природоохоронні закони інколи. Причинами порушення законів охорони природи байдуже ставлення до природи відзначили 18% учнів 11-А класу і 32% – учнів 11-Б, низький рівень культури

– 26% учнів 11-А класу і 42% учнів 11-Б, решта 56% учнів 11-А класу та 26% учнів 11-Б класу впевнені, що причиною є незнання законів. 33% опитаних учнів 11-А класу та 60% учнів 11-Б оцінили свій рівень знань природоохоронного законодавства як низький, відповідно 20% учнів 11-А класу та 21% учнів 11-Б класу оцінили свій рівень знань як середній. В 11-А класі 37% учнів оцінили свій рівень знань як достатній і 20% як високий. В 11-Б класі 9% учнів оцінили свій рівень як достатній і жодний з учнів у цьому класі не оцінив рівень своїх знань як високий. На запитання: «Чи поширюєте ви серед друзів та знайомих інформацію про природоохоронні закони?» «так» відповіли 43% респондентів 11-А класу та 16% респондентів 11-Б класу, «інколи» – 55% учнів 11-А класу та 33% учнів 11-Б класу, «ні» – 2% учнів 11-А класу і 51% учнів 11-Б класу. На запитання: «Чи берете участь у природоохоронних заходах?» 55% учнів 11-А класу та 27% учнів 11-Б класу дали відповідь «так», 27,5% учнів 11-А класу і 48% учнів 11-Б класу – «інколи» і 22,5% учнів 11-А класу і 25% учнів 11-Б класу – відповідь «ні». На запитання «Чи мають люди знати про відповідальність за порушення природоохоронного законодавства?» 92,5 % респондентів 11-А класу і 78% учнів 11-Б класу вважають, що так, а 7,5 % учнів 11-А класу і 22% учнів 11-Б класу вважають, що ні. Відповідь «так» на запитання: «Чи дотримуетесь Ви правил поведінки в природі?» ми отримали від 42,5 % опитаних 11-А класу і 28% 11-Б, 35 % учнів 11-А класу і 15% учнів 11-Б класу – «інколи», 22,5 % учнів 11-А класу і 57% учнів 11-Б класу відповіли «ніколи». 56,5 % опитаних 11-А класу та 59% опитаних 11-Б класу заявили про те, що їхні однолітки не дотримуються правил поведінки в природі, 45 % учнів 11-А класу та 28% учнів 11-Б класу зазначили, що останні інколи дотримуються правил і лише 3,5 % учнів 11-А класу і 23% учнів 11-Б класу дали відповідь «так».

Серед запропонованих шляхів формування еколого-правової культури молоді до вже зазначених раніше було додано моделювання ситуацій екологічних конфліктів, участь в еколого-правовій просвітницькій діяльності,

набуття досвіду аналізу законів, формування навичок розв'язання задач еколого-правового змісту.

Також нами повторно була застосована анкета для визначення рівня сформованості еколого-правової культури. Здійснивши інтерпретацію даних, що були отримані після застосування діагностичного інструментарію, ми одержали наступну картину (рис. 3.2.2.): низький рівень екологічної свідомості спостерігався лише у 10% респондентів експериментального 11-А класу, у той час як в контрольному 11-Б класі показник залишився незмінним – 50%. Середній рівень було виявлено в 45% студентів експериментальної класу і в 30% контрольного. Про суттєві зміни, що відбулися в результаті застосування описаних методичних підходів до формування еколого-правової культури старшокласників, свідчить відсотковий показник респондентів експериментального класу, в яких простежується високий рівень еколого-правової культури. Він становить 45%, що майже вдвічі більше порівняно із контрольним класом.

Результати дослідження наведені у таблиці 3.2.3.

Таблиця 3.2.3

Рівень сформованості еколого-правової культури учнів 11-А та 11-Б класу за результатами констатувального експерименту

Рівні екологічної вихованості	11-А експериментальний	11-Б контрольний
Високий	45%	20%
Середній	45%	30%
Низький	10%	50%

Наочно результати ілюструє гістограма.

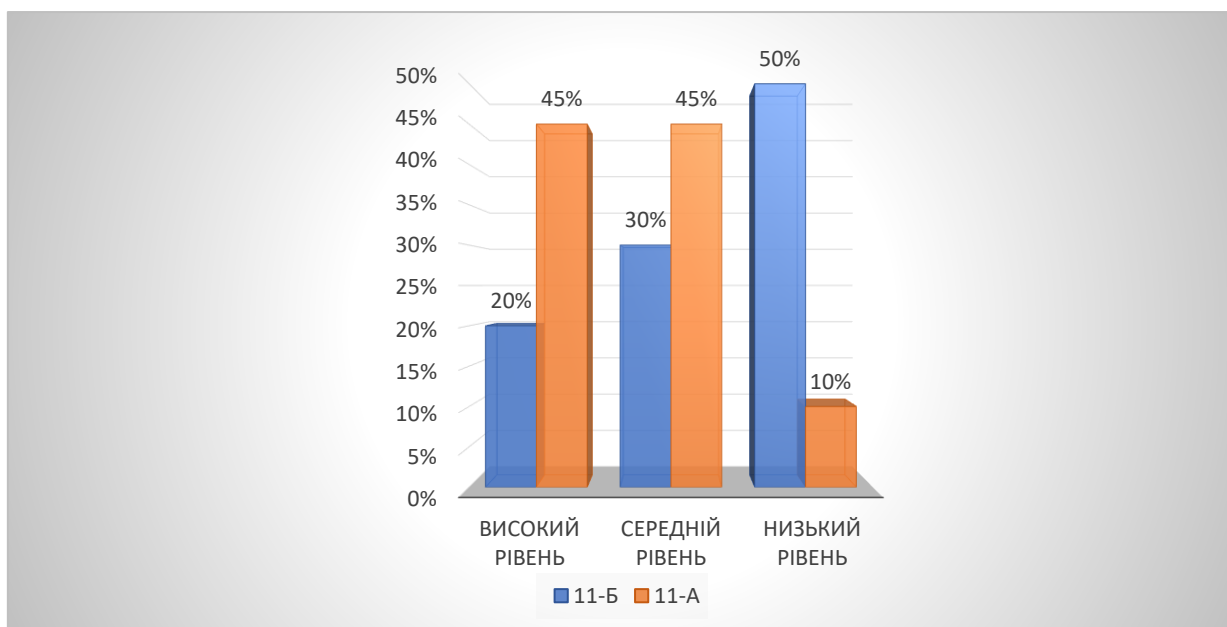

Рис. 3.2.2. Рівень сформованості еколого-правової культури учнів 11 класів за результатами формувального експерименту

Наочно видно, що високий та середній рівні сформованості еколого-правової культури переважають в учнів експериментального 11-А класу, а в учнів контрольного 11-Б класу домінує низький рівень.

Довести позитивну динаміку рівня сформованості еколого-правової свідомості учнів 11-А класу, що є наслідком застосування запропонованих нами методичних прийомів, можна за допомогою порівняння результатів констатувального та формувального експериментів (таблиця 3.2.4).

Таблиця 3.2.4.

Динаміка рівня сформованості еколого-правової культури учнів експериментального (11-А) класу за результатами констатувального та формувального експериментів.

Рівні екологічної вихованості	Констатувальний експеримент	Формувальний експеримент
Високий	10%	45%
Середній	40%	45%
Низький	50%	10%

Очевидно, що на етапі констатувального експерименту в 11-А класі переважав низький рівень сформованості еколого-правової культури свідомості, друге місце посідають респонденти, у яких визначений середній рівень еколого-правової культури і тільки у 10% опитаних – високий рівень еколого-правової культури.

У результаті формувального експерименту було виявлено, що ситуація набрала іншого спрямування. Так, кількість учнів експериментального класу, для яких характерний низький рівень сформованості еколого-правової культури, знизилась до 10%, а тих, котрим властива діаметрально протилежна позиція, зростає до 45%. Стільки ж опитаних мають середній рівень.

Позитивну динаміку добре ілюструє гістограма.

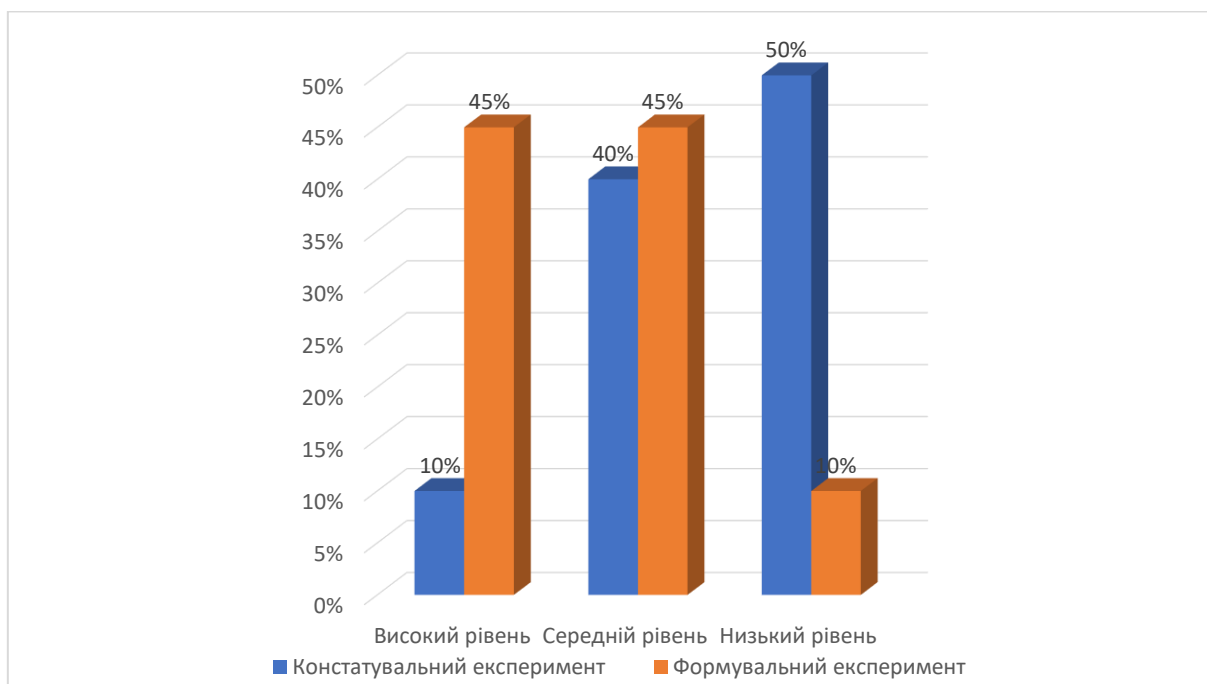

Рис. 3.2.3. Динаміка рівня сформованості еколого-правової культури учнів експериментального (11-А) класу за результатами констатувального та формувального експериментів

Таким чином, сформульована на початку дослідження гіпотеза знайшла підтвердження і це дозволяє зробити нам ряд висновків.

Висновки до третього розділу

За результатами констатувального експерименту нам вдалося встановити, що лідируючу позицію займає низький рівень сформованості еколого-правової культури учнів. Він проявляється в половині респондентів (50%) в обох класах. Решта розподілилися наступним чином: 40% учнів 11-А класу та 35% учнів 11-Б класу мають середній рівень еколого-правової культури і лише 10% учнів 11-А класу та 15% учнів 11-Б класу – високий (рис 3.1.6.).

Результати дослідження за двома методиками та методи математичної статистики довели, що класи в цілому схожі за показниками, тому 11-А клас був обраний як експериментальний, а 11-Б – як контрольний.

Як бачимо, ситуація потребує нагального вирішення, активної діяльності вчителів у галузі пошуку оптимальних варіантів методик формування еколого-правової культури учнів. З результатами дослідження були ознайомлені вчителі, які брали участь в анкетуванні, що у свою чергу, мало сприяти інтеграції вмінь, навичок, знань.

Результати констатувального експерименту переконливо довели, що окреслена нами проблема є актуальною.

У результаті формувального експерименту було виявлено, що кількість учнів експериментального класу, для яких характерний низький рівень сформованості еколого-правової культури, знизилась до 10%, а тих, котрим властива діаметрально протилежна позиція, зросла до 45%. Стільки ж опитантів мають середній рівень.

Таким чином, сформульована на початку дослідження гіпотеза знайшла підтвердження і розроблені нами методичні підходи до формування еколого-правової культури виявилися ефективними.

ВИСНОВКИ

1. Здійснено теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури, який засвідчив, що проблема формування еколого-правової культури старшокласників не була предметом спеціального педагогічного дослідження, отже, потребує дослідження.

2. Психолого-педагогічними умовами формування еколого-правової культури учнів профільної школи на уроках біології і екології визначені: опанування учнями знаннями в галузі екологічного права, формування еколого-правового світогляду, еколого-правового мислення; переконань діяти тільки в рамках закону, усвідомлення культурної цінності екологічного права;

3. Основними методичними підходами до формування еколого-правової культури учнів 11 класу в процесі вивчення біології і екології були: впровадження елементів проблемного навчання, технології розвитку критичного мислення, задач еколого-правового змісту, вправ з аналізу екологічних ситуацій, спеціальних проєктів.

4. Дієвість запропонованої нами методики була підтверджена під час експериментального дослідження. Отримані в результаті констатувального та формувального експериментів дані вказують на те, що чітко проявляється динаміка зрушень у позитивному напрямі. На формувальному етапі дослідження в експериментальному класі наявне домінування високого рівня еколого-правової свідомості у 45% опитаних (що на 35% більше від початкових результатів). У контрольному класі цей показник зріс лише на 5% і становить 20%. Таким чином, сформульована на початку дослідження гіпотеза отримала підтвердження.

5. Існує ще низка не вирішених питань у сфері формування еколого-правової культури, які потребують уваги. Це такі, як модифікація навчального матеріалу, запозичення та впровадження досвіду зарубіжних країн, вдосконалення діагностичного інструментарію

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейцев В.І. Правові аспекти екологічної культури. *Вісник Київського університету*. Серія «Суспільно-політичні науки». Вип. 1. 1991. С. 69–75.
2. Біологія. 6-9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56139/>
3. Бердоус Н. О. Системний підхід у сфері екологічної освіти та виховання. *Екологічний вісник*. 2004. № 2. С. 26–27.
4. Білявський Г. О., Фурдуй Р. С., Костіков І. Ю. Основи екології : підручник. Київ : Либідь, 2006. 408 с.
5. Бондар О. І., Барановська В. Є., Єресько О. В. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях: науково-методичний посібник для вчителів. Херсон : Грінь Д.С., 2015. 228 с.
6. Вербицький В. В. Еколого-натуралістична освіта в Україні: історія, проблеми, перспективи.. К.: Аверс, 2003. 304 с.
7. Водний Кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Громадянська освіта (інтегрований курс) 10 клас Рівень стандарту Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. 2022. 22 с.
9. Гуріненко Н.О., Пічка О.П. Еколого-правове виховання школярів. URL:<chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9991/1/50.pdf>
10. Дробноход М. І. Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібностей людини будувати гармонійні відносини з природою : монографія / М. І. Дробноход, Ф.В. Вольвач, С. Г. Іваненко. К. : МАУП, 2000. 76 с.

11. Екологічне право у схемах та визначеннях : навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. К. Р. Резворович. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 188 с.
12. Екологічна освіта – внесок у майбутнє (інформаційна довідка про діяльність закладів позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку в умовах воєнного стану та повоєнний розвиток) URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/2023-05-109.pdf>
13. Екологічне право : навч. посіб. / кол. авт.: К. Р. Резворович, О. С. Юнін, Р. С. Кірін та ін. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2020. 318 с.
14. Загальна методика навчання біології: навч. посіб. за ред. Мороза І.В. Київ, Либідь, 2006. 592 с.
15. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
16. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>
17. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>
18. Закон України «Про рослинний світ» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>
19. Закон України «Про тваринний світ» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>
20. Закон України «Про Червону книгу України» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text>
21. Закон України «Про екологічну мережу» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15#Text>
22. Закон України «Про інформацію» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
23. Каракаш І.І. Еколого-правова культура як складова цивілізаційної культури. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу, 20–21

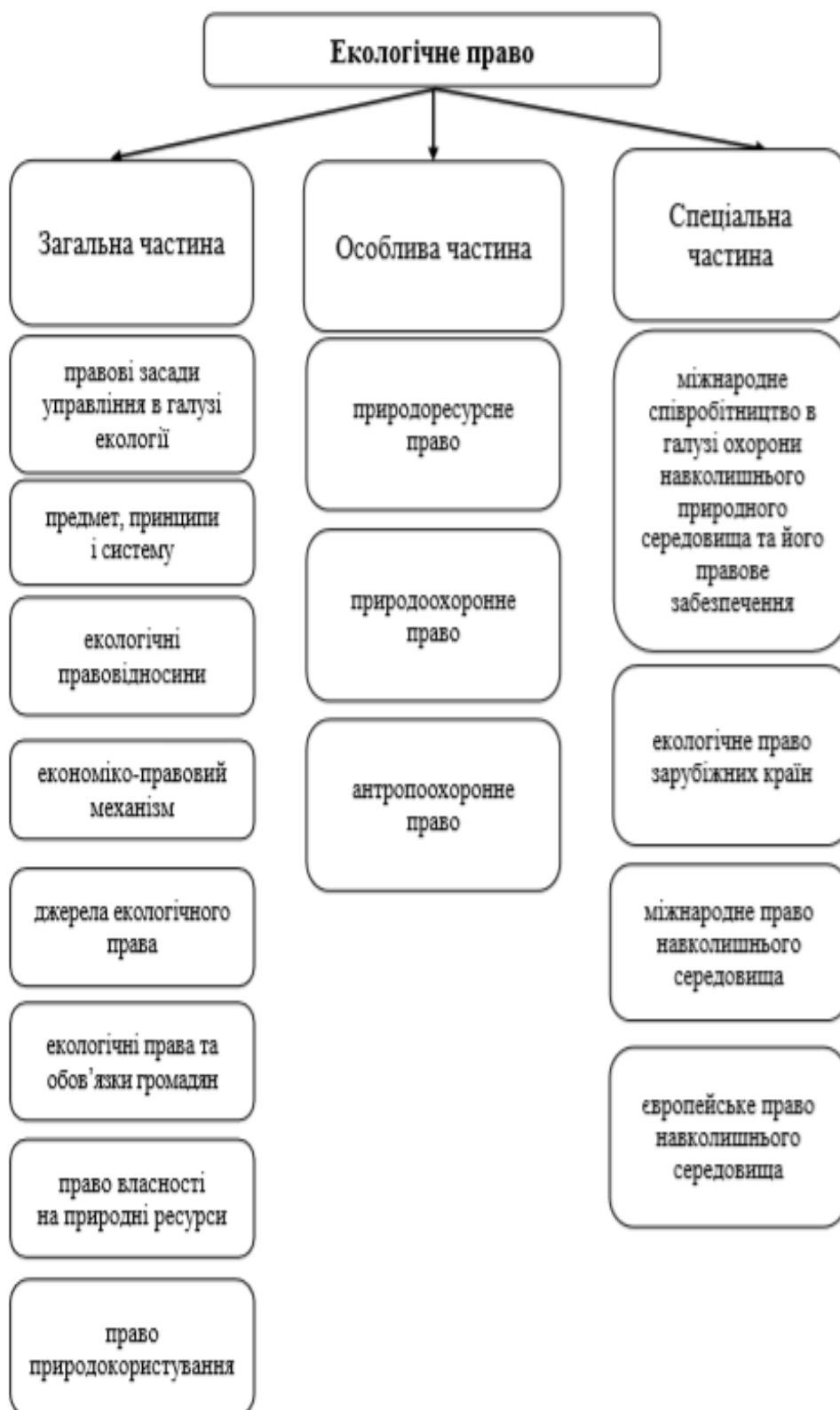
- травня 2011 р., м. Одеса, т. 2 / В.М. Дрьомін (ред.). Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса 2011, Фенікс. С. 429 – 431.
24. Кодекс України про надра URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text>
25. Колонькова О. О. Виховання у старшокласників ціннісного ставлення до природи: автореф. дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2003. 20 с.
26. Концепція екологічної освіти України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text>
27. Коренева І.М. Екологічна та розвивальна освіта як історичні витoki освіти для сталого розвитку. // *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*: Зб. наук. праць. Вип. 35. Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2017. С.259-269.
28. Лебідь С. Г. Формування екологічної культури учнів 7-11 класів у процесі вивчення курсу екології : дис. канд. пед. наук. : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Ін-т пробл. виховання АПН України К., 2001. 256 с.
29. Лозовська І.М. Концепції становлення та розвитку процесів взаємодії людини й навколишнього середовища // *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 3. С.28-34.
30. Маленко Я.В., Ворошилова Н.В., Кобрюшко О.О., Перерва В.В. Загальна екологія: навчальний посібник. Кривий Ріг: КДПУ, 2023. 231 с
31. Основи правознавства. 9 клас. (2022). Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Затверджено та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698). URL: <http://surl.li/ctvcd>
32. Полонська Т. Методи розвитку критичного мислення у процесі компетентнісно орієнтованого навчання іноземних мов учнів закладів

- загальної середньої освіти. URL: chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://lib.iitta.gov.ua/id/epri nt/729682/1/%D0%A1%D0%95%D0%9C%D0%86%D0%9D%D0%90%D 0%A0%20%D0%A1%D0%A5%D0%86%D0%94%D0%9D%D0%98%D 0%A5%20%D0%9C%D0%9E%D0%92_%D0%BC%D0%B0%D1%82%D 0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8-20-28.pdf
33. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 89–98.
34. Пригара О.В. Формування екологічної правосвідомості. URL: https://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=517
35. Програма з біології і екології для 10-11 класів закладів загальної середньої середньої освіти: рівень стандарту. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
36. Пустовіт Г.П. Філософсько-культурологічний аспект у екологічній освіті. *Шлях освіти*. 2002. № 3. С. 7–11.
37. Рудишин С.Д., Мельник О.С., Коренева І.М. Екологізація освіти на засадах сталого розвитку в Глухівському національному педагогічному університеті імені Олександра Довженка // *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. Серія: Педагогічні науки. Глухів, 2018. Вип. 2 (37). С. 230–236.
38. Рудишин С. Д., Коренева І.М., Самілик В.І. Екологічна компетентність як загальна компетентність вчителів природничих дисциплін. *Український педагогічний журнал*. 2016. Т.3. С. 74–83.
39. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків: Консум. 2001. 656 с.
40. Соболь В.І. Біологія і екологія (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл заг. серед. освіти. Кам'янець-Подільський: Абетка. 2019. 256 с.
41. Ушакова І.М. Вікова психологія: курс лекцій. Х.: НУЦЗУ, 2016. 123 с.

42. Харкавлюк Ю.С. Екологічна культура: філософсько-правова рефлексія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2021, Серія ПРАВО. Випуск 68. С. 30–34.
43. Хроленко М.В. Системний підхід до формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології у процесі фахової підготовки. *Імідж сучасного педагога*, 2021, вип. 4 (199), с. 26–29.
44. Юркова Т. Ф. Формування у підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Т.Ф.Юркова; Херсонський держ. ун-т. Херсон, 2008. 20 с.

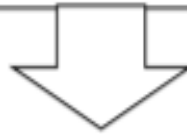
Додаток А

Опорні схеми

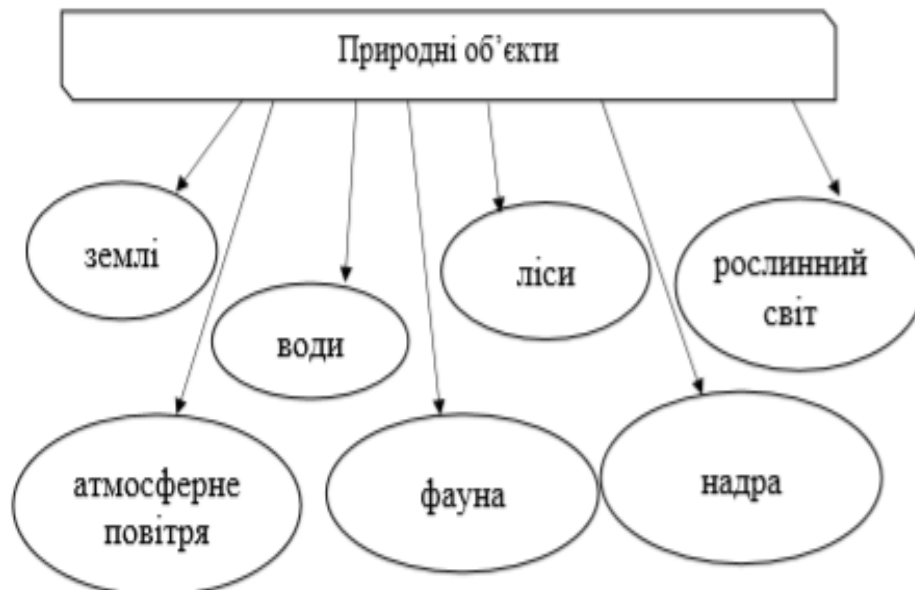
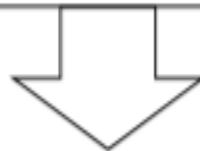

1.1. Предмет екологічного права

Предметом екологічного права є суспільні відносини, які формуються між суб'єктами з приводу використання, відтворення, відновлення об'єктів природи, забезпечення екологічної безпеки, охорони та захисту людини, навколишнього природного середовища від згубного впливу з метою попередження, недопущення, усунення його негативних наслідків та задоволення екологічних та інших інтересів.

Екологічні відносини характеризуються різноманітністю за змістом, проте є взаємопов'язаними та єдиними. Єдність екологічних відносин пояснюється зв'язком всіх об'єктів природи між собою, в результаті чого виникає єдина екологічна система. Нарівні із зазначеним, єдність екологічних відносин не виключає наявність їх різновидів, обумовлених екологічними факторами.

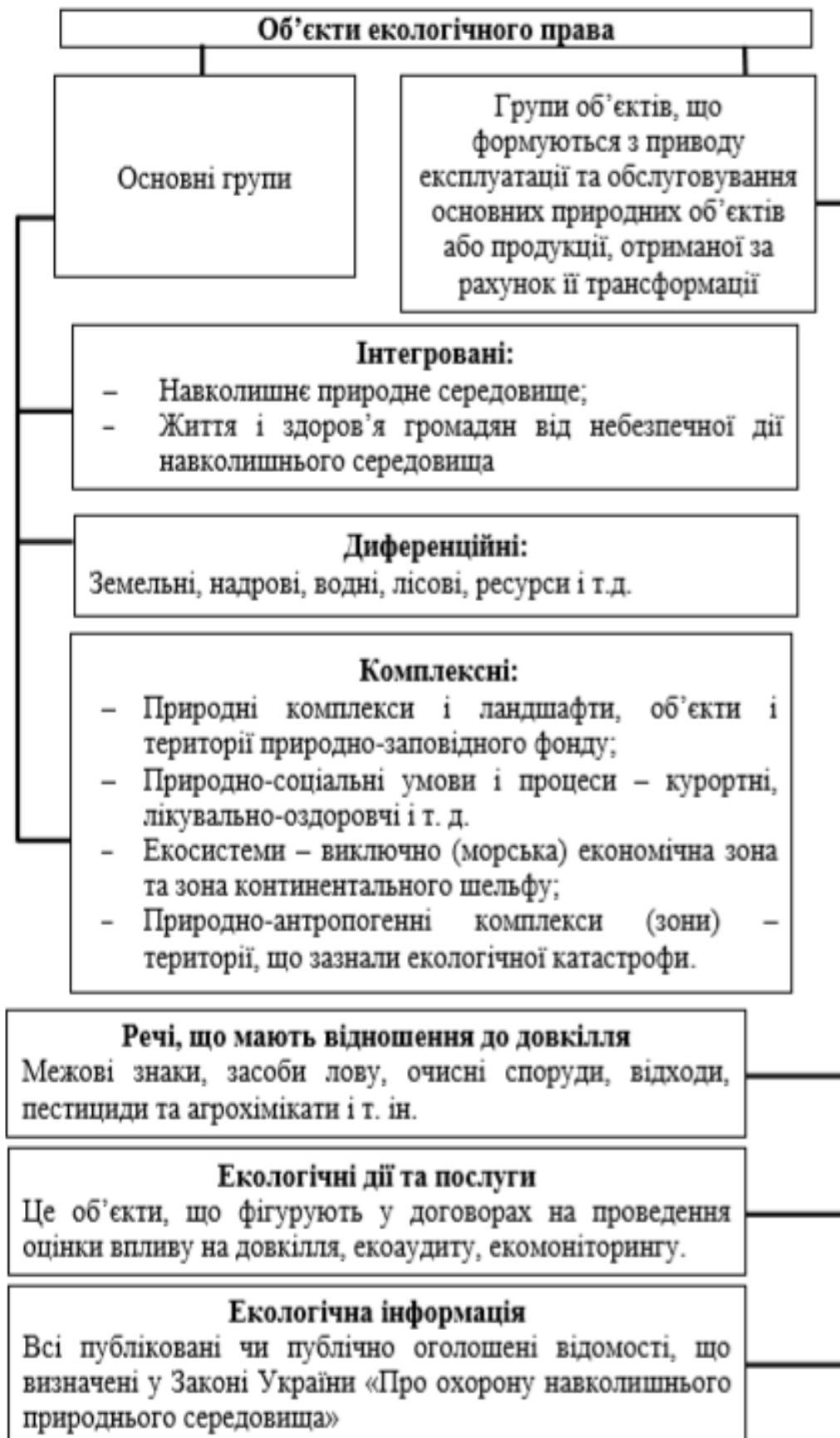
1.2. Види еколого-правових відносин

Згідно статті 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264-XIII державній охороні від негативного впливу шкідливого екологічного становища підлягає життя та здоров'я громадян нарівні із природними ресурсами та природними територіями, які підлягають винятковій охороні.

Термін «екологічні відносини» можна охарактеризувати за основними напрямками діяльності людини у сфері навколишнього природного середовища:

- 1) відносини, які формуються із приводу гарантування екологічної безпеки навколишнього середовища, суспільства та людей;
- 2) відносини, які формуються із приводу приналежності природних об'єктів та комплексів відповідним суб'єктам на праві власності або на праві користування;
- 3) відносини стосовно використання природних ресурсів відповідними суб'єктами з метою задоволення їх інтересів;
- 4) відносини, які формуються у сфері відтворення (відновлення) природних об'єктів та комплексів, покращення їх стану;
- 5) відносини, які формуються у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- 6) відносини стосовно захисту навколишнього природного середовища та громадян від шкідливого впливу підприємницької діяльності.

1.3. Об'єкти екологічного права

Методика 1. Тестові завдання

1. Екологічне право регулює:
 - а) трудові відносини у колективі;
 - б) стосунки між чоловіком і дружиною;
 - в) відносини з охорони навколишнього природного середовища.
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» прийнято у:
 - а) 1990 році;
 - б) 1991 році;
 - в) 1994 році.
3. Що не входить до цілей екологічного законодавства:
 - а) вільний вибір видів діяльності;
 - б) захист життя та здоров'я населення від негативного впливу забруднювачів довкілля;
 - в) забезпечення гармонійної взаємодії суспільства і природи.
4. Яка відповідальність не настає за порушення екологічного законодавства:
 - а) адміністративна;
 - б) кримінальна;
 - в) матеріальна.
5. Використання природних ресурсів, яке регулюється нормами права, - це:
 - а) природокористування;
 - б) піклування;
 - в) розпорядження.
6. У залежності від об'єктів природи розрізняють право:
 - а) водокористування;
 - б) деревокористування;
 - в) надрокористування.
7. Спеціальним природокористуванням є:
 - а) відпочинок на річці;
 - б) вирубування лісу;
 - в збирання ягід;
 - г) правильно все вище викладене.
8. Екологічна експертиза – це:
 - а) офіційний державний документ, який містить перелік рідкісних видів тваринного і рослинного світу у межах території України;
 - б) оцінка відповідності того чи іншого об'єкта вимогам екологічного законодавства;

в) процес раціонального використання людиною природних ресурсів для задоволення її потреб та інтересів.

9. Право природокористування для потреб сільськогосподарського виробництва – це:

- а) лісокористування;
- б) надрокористування;
- в) землекористування.

10. Природні території (акваторії), що створюються з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів, - це:

- а) пам'ятки природи;
- б) дендрологічні парки;
- в) ботанічні сади;
- г) заказники.

11. На території природних заповідників:

- а) забороняється будь-яка господарська діяльність;
- б) вести геологорозвідувальні роботи;
- в) дозволяється заготівля лікарських рослин. \

12. До природно-заповідного фонду України не належать:

- а) дендрологічні парки;
- б) заказники;
- в) оздоровчі табори;
- г) природні заповідники.

13. Природокористуванням є:

- а) процес раціонального використання людиною природних ресурсів для задоволення її потреб та інтересів;
 - б) природні території (акваторії), що створюються з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів;
- в перелік рідкісних видів тваринного і рослинного світу у межах території України.

14. Охорона атмосферного повітря – це:

- а) вільний процес використання людиною природних ресурсів;
- б) система заходів, пов'язаних із збереженням, поліпшенням та відновленням стану атмосферного повітря;
- в) оцінка відповідності того чи іншого об'єкта вимогам екологічного законодавства.

Задачі еколого-правового змісту

1. Гр. Кулик, власник сільськогосподарської земельної ділянки, на території якої біля проїзного шляху загального користування, знаходиться природна водойма розміром 500 м. кв., звернувся до селищної ради із заявою про відшкодування збитків, причинених в результаті забруднення водойми та зіпсування берега, що сталися в результаті здійснення постійного водопою худоби, яка належить сусідньому сільськогосподарському підприємству. Селищна рада відмовила Кулику, мотивуючи тим, що відшкодування збитків не відноситься до її компетенції. Після цього Кулик звернувся з позовом до суду. Визначити коло суспільних правовідносин; Чи є правомірним рішення селищної ради? Чи має право сільськогосподарське підприємство поїти свою худобу із природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, яка належить гр. Кулику? Вирішити справу.

2. При спорудженні водозабірної свердловини на землях сільськогосподарського підприємства були виявлені запаси питної води, яка має цілющі властивості. Сільськогосподарське підприємство прорубало в цьому водоносному горизонті дві свердловини й організувало подачу мінеральної води на свій консервний завод, який використовував її в технічних цілях. Райдержадміністрація заборонила використання мінеральної води. Питання: 1. Дайте аналіз правової природи правовідносин, що виникли?

3. Нормами якої галузі регулюються дані правовідносини?

3.В мисливських угіддях лісгоспу був затриманий гр. Шадура. При цьому було встановлено, що він протягом кількох років добув 40 вовчат, за що систематично отримував винагороду від мисливського товариства. Дома в нього утримувались в неволі косуля, чорна лелека, сірий журавель та вухастий їжак. В своїх поясненнях Шадура заявив, що не вважає свої дії браконьєрством, тому що, по перше, «Положення про мисливське господарство в Україні» дозволяє знищувати вовків протягом всього року,

всіма засобами. По друге, тварини, що знаходяться у нього вдома, не відносяться до мисливських видів і тому претензії до нього він вважає безпідставними, і, по третє, відповідно до закону «Про тваринний світ» він не має на них права приватної власності. Те, що деякі тварини занесені в Червону Книгу України, він не знав. Питання: 1. Які порушення законодавства були здійснені. 2. Яка передбачена відповідальність за завдану шкоду? 3. Дайте правову оцінку діям гр. Шадури. Вирішіть справу

4. У заборонений для мисливства час, член спілки мисливців гр. Н. на території державного національного парку поставив зашморг, у який попав лось. Доставити м'ясо додому він не зміг, із-за чого воно стало непридатним для використання. Після встановлення факту його браконьєрства гр. Н. був оштрафований мисливською інспекцією та був позбавлений права мисливства на 2 роки. Вартість м'яса з нього не вираховувалась. Зробіть висновок по справі. Які території закриті для мисливства? Що треба визнавати незаконно здобутою продукцією мисливства? Визначте види відповідальності за вищевказані дії та дайте поняття браконьєрства.

Тема уроку: Екологічна політика в Україні (фрагмент уроку)

Мета: Ознайомити учнів із змістом та джерелами екологічного права, дати загальну характеристику Червоної книги України; навчити учнів розрізняти екологічні права та обов'язки громадян; сформувати в учнів уміння використовувати правові знання для реалізації і захисту своїх прав, свобод та законних інтересів; оцінювати і регулювати свої взаємини з іншими; здійснювати вибір моделі поведінки у повсякденних життєвих ситуаціях, орієнтуючись на норми права; опрацьовувати окремі положення нормативно-правових актів; застосовувати в правовому матеріалі критичне мислення, аналіз, уміння спілкуватись, розв'язувати проблеми; сформувати навички правомірної поведінки;

Тип уроку: формування нових знань

Хід уроку***Мотивація навчальної діяльності учнів.***

У ході уроку ми ознайомимось із змістом та джерелами екологічного права, з Червоною книгою України; продовжимо формувати уміння використовувати правові знання для реалізації і захисту своїх прав, свобод та законних інтересів; будемо працювати з Конституцією України, досліджувати та аналізувати джерела в підручнику.

Протягом останніх двох століть людина посилено почала втручатися у природні процеси. Це зумовило загрозу для навколишнього середовища. Сьогодні в суспільстві є розуміння, що людство повинно співвідносити свої потреби з можливостями природи.

Формування нових знань**Проблемне питання**

Чи раціонально використовуються природні ресурси в Україні?

1. Загальна характеристика екологічного права

Дослідження тексту з подальшим складанням тез

Запитання учням: Як ви розумієте поняття «екологія»?

Формулюємо визначення екологічного права, його методи та предмет.

Аналіз документу Конституція України (ст.16, ст.66.)

Джерела екологічного права:

✓ Закон України «Про охорону навколишнього середовища» від 25.06.1991р.

✓ Лісовий кодекс України

✓ Земельний кодекс України

✓ Водний кодекс України

✓ Кодекс України «Про надра»

✓ Закон України «Про рослинний світ»

✓ Закон України «Про природно-заповідний фонд»»

✓ Закон України «Про тваринний світ»

2 Екологічні права та обов'язки громадян

Робота в групах

(учні об'єднуються в групи з поданого переліку прав і обов'язків вибирають:

I група – права

II група – обов'язки

- Берегти природу, раціонально використовувати її багатства (о.)
- Не порушувати законні інтереси інших суб'єктів (о.)
- Одержання екологічної освіти, виховання (п.)
- Здійснення загального використання природних ресурсів (п.)
- Здійснення діяльності з додержанням вимог екол. безпеки (о.)
- Участь у проведенні громадської експертизи (п.)
- Компенсація шкоди, заподіяної природі (о.)
- об'єднання в громадські природоохоронні формування (п.)

3. Використання природних ресурсів

Розповідь учителя

Природокористування – це процес раціонального використання людиною природних ресурсів.

Аналізуємо і порівнюємо види природокористування

Загальне

Спеціальне

(приклад)

(приклад)

Аналіз документу: Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 4.)

Учні визначають права і обов'язки природокористувачів.

4. Червона книга України

Червона книга України – державний документ, що містить узагальнені відомості про сучасний стан видів рослин і тварин України, що перебувають під загрозою зникнення, і заходи щодо їх збереження та наукового відтворення.

29.10.1992р. – «Положення про Червону книгу України», затверджене Верховною Радою

07.02.2002р. – Закон України «Про Червону книгу України»

Самостійна робота в парах з документом

«Положення про Червону книгу України» п. 6. (учні наводять приклади)

Зниклі –

Зникаючі –

Вразливі –

Рідкісні –

Невизначені –

Недостатньо відомі –

Відновлені –

IV. Підсумки уроку

Відповідь на проблемне питання

Чи раціонально використовуються природні ресурси в Україні?

IV. Узагальнення вивченого матеріалу

Які з тверджень є вірними? Чому?

- *Природні ресурси України є власністю народу України, який має право на володіння, користування та розпорядження природними багатствами держави;*
- *Від імені народу України право розпорядження природними ресурсами здійснює Кабінет Міністрів України;*
- *Право на судовий захист при порушенні екологічних прав і свобод потребує додаткового закріплення в нормативно-правових актах;*
- *В окремих випадках, згідно із законодавством, загальне природокористування є оплатним.*